

Kapitalizmin Deşifresi: Kapitalist-Entelektüel İttifakı ve Bilim Değerindeki Düşüş ile Yaşanılan İlkesizlik

Decoding the Capitalism: Alliance between Capitalism-Intellectuals and Unscrupulousness Caused by Decreasing Value of Science

Sabahat BAYRAK KÖK^{1*}

¹Pamukkale Üniversitesi İİBF, sbayrak@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9118-6327>

* Yazışılan Yazar/Corresponding author

Makale Geliş/Received: 19.04.2023

Makale Kabul/Accepted: 22.05.2023

Derleme Makalesi / Review Paper

DOI: 10.47097/piar.1285943

Öz

Kapitalist ideolojinin iktisat-tarih mevzileştirilmesiyle aldığı mesafe “geçmiş” ve “şimdi” değerlendirmeleriyle kazananların ve kaybedenlerin ilerlemeye dayalı bir tarihsel çizgide nasıl bulduğuna şaşmaktadır. Kapitalizm zulüm ve işgal ile değil, garp kurnazlığı ile geri kalmış toplumlara karşılık gelecek kültür coğrafyalarını hakimiyeti altına almıştır. Nitekim kapitalizmin gelişme süreci, bilime dört elle sarılan bakış açısı ile tarihçi ve iktisatçılardan geldi. Son üç yüzyıllık kapitalizmin tarihsel gelişim süreci konulara ilişkin can alıcı noktanın kapitalizm-bilim ittifakında düğümlendiğini gösterdi. Tarihi ilerleyiş sürecinde akan zamanla birlikte kapitalizm, bu toplumları söz konusu ittifaka dayalı yapısıyla “bütünüyle” biçimlendirdi. Toplumsal yapıda her ülkenin farklılığı üzerine giydirilebilecek “ideal ve tek üniforma” olarak ortaya çıkan kapitalizm kendini geri kalmış ya da az gelişmiş ülkelere “refah”, “mutluluk” ve “fayda” ölçümleriyle tanıtarak yer edinmiş ittifak çatısı altında dâhiyane bir biçimde geliştirilen yaklaşımlarla dünyada sömürü hâkimiyeti sağlamıştır. Çünkü kapitalizme yönelim geri kalmış ve az gelişmiş toplumlar için, bir “yıkılış” ve “başkalaşma” sürecidir. Bilim tarafına kulak verilecek olursa, iletilmek istenen mesaj bu toplumlar için fevkalade bir etkinleşmedir; “geride kalmaya”, “fakirliğe” ve “aşağılanmaya” dayalı geleneksel var oluşun bilimsel ve endüstriyel destekle bir medeniyet hamlesine dönüşmesidir. Düz bakışla bu bir koruma ve himayedir ancak derin bir bakışla 3. dünyada girilmiş bir sömürgeleştirme faaliyetidir. Bu makale, kapitalizmin ikiyüzlü işleyişini, toplumsal kültür ve kimliğe sirayet edişini ve bir çözüm önerisiyle karşı direniş noktasını tartışmayı amaçlamaktadır.

Abstract

Interestingly, anybody would be shocked whether and how capitalism ideology managed to merge the human race at a point where both losers and winners come together on the perception of progress through a scale of past and present embedded in a position characterized by history and economics. We think capitalism has conquered future generations compared to underdeveloped nations by using its functionality of Western cunning rather than the reality of oppression and widespread occupation. Thus, the development of capitalism has become indebted to the historians and economists who bogged in science wholeheartedly. The most important point in the development period of capitalism for three centuries was the alliance of capitalism with science. Thus, capitalism managed to form the very essence of developed societies throughout history. We argue that capitalism disguised itself under the “one size fits all” motto when conquering underdeveloped or developing nations, presenting its ideals of “welfare”, “happiness”, and “utility” which served the exploitation of the whole world. In essence, the orientation for capitalism brought a deconstruction and metamorphosis for underdeveloped and developing nations. Speaking scientifically, on the other hand, capitalism draws a differentiated picture as if maximum efficiency would be achieved as such being “underdeveloped”, “poverty”, and depreciation would be reversed. Through a straight vision, patronage and protection under the guise of colonialism and dependency will yield in non-existence unless following the path designed to follow. We aim to theoretically discuss the insincerity of capitalism and its very diffusion into societal culture and identity by offering an exit by proposing a countermeasure.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizmin İkiyüzlülüğü, Kapitalizm-Bilim İttifakı, İnsanın Kendini Keşfi.

Keywords: Sincerity of Capitalism, The Capitalist-Intellectual Alliance, Re-Exploration of Humanity.

Jel Kodları: A13.

Jel Codes: A13.

1. GİRİŞ

Geçmiş tarihse olarak kurmak "onu gerçekten olmuş olduğu gibi" tanımak değil, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir. Tarihsel maddeciliğin meselesi, tehlike anında öznenin karşısında beklenmedik bir şekilde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır. Geleneğin hem kendi varlığı hem de onu devralanlar tehlikededir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek. Geleneği, onu hükmü altına almak üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girişilmesi gereken bir çabadır...

Walter Benjamin-Tarih Kavramı Üzerine

Kapitalizmi anlama ve anlamlandırma çabaları bir yandan geriye doğru onun köken kavram, kurum ve durumların eleştirel bir yaklaşımla sorgulamasını, diğer yandan da ileriye doğru yeni toplumsal olguların kavram ve kurumların oluşumunu gerektirmektedir. Günümüz az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan toplumlarının kapitalizmden devraldığı "geçiş", "ilerleme", "geleneksel yapı", "modernleşme" ve "geleneğin aşımı" gibi öznel birtakım tanımlamalar; kapitalizmin onların tarihî yapıları üzerine inşa etmeye çalıştığı değişim ve yeniliğin, henüz herkesi tatmin edecek bir cevaba kavuşmadığını göstermektedir. Hatta devamında dünya tarihinde yaşanmış sınıf çatışmalarının daha kötüsünün görülebileceği kanısını uyandıracak türden değişimlere işaret etmektedir¹. Kapitalist ideolojinin ilerlemeci ve iyimser yaklaşımlara meşruiyet kazandıran teknolojik ve bilimsel gelişmeleri sağlamasına rağmen ekonomik, sosyal, kültürel ve ahlâkî sahada yaşattığı krizler endişe ve çekincelerin giderek karamsar bir tabloya dönüşebileceğini ortaya koymaktadır (Jürgen, 2018: 85-87; Jaeggi, 2016: 45-65). Geline nokta, özellikle geri kalmış ve az gelişmiş ülkelerin durumunda kapitalist sistemin yarattığı risklerin öznel, kültürel, sosyal çözülme ve yüklenimlerinin söz konusu ülkelerde giderek daha merkezî bir yer edinmekte olduğu görülmektedir.

"Gecikmişlik" ya da "geri kalmışlık" telaşı içinde kapitalist sistemle bütünleşme veya kapitalist paradigmayla kaynaşma bu toplumlara kazandıklarından daha fazlasını ödetmiştir. Kapitalizmin yeni taşıyıcısı olarak ortaya çıkan bu toplumların farklı kültürel düzlemlerinin varlığı ve farklı kültür katmanlarında sağlanan değişim, arzulanan durumların gerçekte bir geçiş değil, bir kabullenme biçiminde dayatılan bir yaklaşım ile gerçekleştiğini göstermiştir. Başka bir ifadeyle zaman ilerledikçe kapitalist sistemin iddia ettiği bir ilerleme ve gelişim olmamış hatta geri kalmış toplumların alacağı mesafe ile yaşanan arasında önemli aralıklar ve kayıplar görülmüştür. Bu durum geri kalmışlığı arkada bırakmak adına umut edilen ancak gerçekleşmeyen durumlara karşı duyarlılıkları yükseltmiş ve söz konusu değişimden kaynaklı olumsuzluklara yönelik bir eleştiri ve karşı duruşu da ortaya çıkarmıştır (Tella ve Macculloch, 2009: 285-305). Özellikle yeni kapitalizm ya da post kapitalizmle birlikte yönlendirilen dayatmalarla kendi içlerinde hiç tartışmadan kabul edilen düşünce ve bakış açılarından dolayı ortaya çıkan sonuç; az gelişmişlik tarafında yaşananların "zafer" değil, ciddi bir "mağlubiyet"; "ilerleme" hamlesi değil, bir "gerileme" ve "güç" elde etme değil, "güçsüzlük" biçiminde bir tablo olmuştur. Böylece kapitalist ideolojinin kalkınmada gecikmiş ülkeler için tasarladığı ilerleme planı, kendilerine yönelik kazanımları artırarak onlar için "en uygun dağılım" ve yine "en uygun alanlar" tanımlamasıyla bu coğrafyalara sinsice yapılmış bir giriş planına dönüşürken, kendini

¹ William Greider, Bir Dünya Hazır veya Değil (One World, Ready or Not) kitabında şöyle demektedir...Şu anda algıladığım en vahim tehlike insanların ve toplumların...yirminci yüzyılın korkunç çatışmalarını yeniden oynama yolundaki gözden kaçmaz eğilimidir... (Lindsey, 2003:43).

izleyen yereller içerisine nazıkçe dokunuşlarla yerleştirilmiş kötü emelli bilinçli bir çabayı da devamında mümkün kılmıştır.

Bu planın önemli diğer bir tarafı kapitalist toplumların geri kalmış toplumlarla herhangi bir çıkar hesabının olmadığı algısıdır. Kapitalizm bu nedenle ulaştığı ekonomik seviye, sergilediği bilimsel yaklaşım ve eriştiği teknolojik güç biçimiyle geri kalmış toplumlarda olup bitenlere karşı duyarsız ve umursamaz görünerek bu toplumlarda yaşananlara yönelik güya kendi kendini sorgulatmış olacaktır. Zaten kapitalizm taraftarlarına göre, geri kalmış toplumlarda ilerlemeci kapitalist paradigmaya karşı yöneltilen ekonomik-sosyal-kültürel-özel kayıp eleştirisi, yaşadıkları yetersizlik ve/veya değersizlik duygusu kapitalizmden kaynaklı değil, esasen bu düşünceye boyun eğen toplumların sahip olduğu ve onlarda mağduriyet yaratan kendi nitelikleriyle ilişkilidir. Kapitalist sistem bakış açısına göre, bu ülkeler oldu bitti dogmaya dayalı ve geleneksel hareket eden popülist gruplardı; geçiş sürecinde yaşadıkları belirsizlik, risk ve olumsuzluklar da kapitalist ideolojiden değil, kendi tarihî yaşamışlıklarından günümüze taşıdığı o akıl dışı eylem ve rasyonellik ötesi geleneksel tarz ya da özleriyle olan bağlarındandı. Oysa gerçekler, pek de öyle değildi. Braudel, “kapitalizm, devlet ile burjuvanın bir suç ortaklığıdır” görüşünü ortaya attığında gelecekte bunun daha masum görünümü bir ortaklıkla onu gölgede bırakabileceği üzerinde o zaman durmamıştı (Gürel ve Yörük, 2018: 209-211). Gerçek şu ki etkileri dikkate alındığında dünyanın başına gelebilecek en akıl almaz olay ve hayal kırıklığı yaratan ortaklığı, kapitalist cephedeki “bilim ve iktidar” birlikteliğidir. “Para, fikre hükmeder” sözüne karşılık gelecek bir suç ortaklığı ile kapitalist güç merkezleri, kendileri ve bilimsel dünya arasındaki birlikteliği sağlamıştır. Bu birliktelikten doğan sonuçlar kapitalistlerin akıl alanının içinde fakat toplumsal yapı ve ahlâkî alanın dışında kalmıştır. Böylece bu sonuçlar, Batı medeniyetinin üstünde yükseldiği bilimsel platformun ahlâkî ve insanî değerler bakımından bir çürümüşlük ve çöküş yaşadığına işaret etmekteydi. Kapitalizmin aklı, medenî, insanî ve modern maskesinin altında sakladığı kirlilik; yoksul, perişan, fakir dünya hayatı yaşayan toplumlar için büyük bir dram yaşatmıştır. Theodor Adorno’nun dediği gibi “Bilimi itaatsiz olanlar yapar”. Bu fikir temel alındığında bilimle uğraşanların tarihsel olarak dünyada hâkimiyet kuranlarla oluşturduğu birliktelik, itaatsizliğin değil tersine itaatin en kötü biçimine denk gelecektir. Hiyerarşilerin en tepesi olarak karşımıza çıkan bilim kast’ı içerisinde kendilerine yer edinen kapitalistler, dünyada “sömürünün” “emperyalizme” dönüşmesinde yaşanan en stratejik müttelikliği icra etmiştir. Bu ittifaktan kendine güç sağlayan kapitalizm, kendini evrensel bir öğreti olarak değerlendirecek ve “bilimsel iktidarın siyasi iktidara dönüşümüne” aracılık ederek dünyanın “Lanetli yer” olarak anılmasına neden olacaktı. Bilim sorun çözmeye dayalı dinamizmiyle yörüngesini kaybedenlerin pusulası olabilecek iken bu yönelimiyle tüm çevrelerde sorgulanabilir içerikte karşımıza çıkacaktır: “Bu insanlar bu kitaplar insanlığın eşitsizliğine ve sefaletine çare değilse varlığı neye yarar?”

Batı medeniyetinin en büyük güçleri olduğu sanılan bilim, teknoloji ve iktisadî gelişmenin toplumları tehdit eden Pandora’nın kutusu olduğu anlaşıldı². Bu durum dünyaya ahlâkî değer

² Bilim, insanlığı ilk defa toptan yok olma ile tehdit edebilecek olan, nükleer silahların yaratılmasına yardımcı oldu. Ülkeler arasındaki silahlanma yarışı ile kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlardaki gelişmeler, yalnızca düşünülemez olanı düşünülebilir kılmamış aynı zamanda da bunu bütünüyle olanaklı hale getirmiş oldular. Ortaya çıkan sonuçlarla anlaşıldı ki iktisadî ilerleme açılımıyla yaygınlaşan yoksulluk, açlık ve kötü beslenme koşulları yalnızca yoksul ülkelerde değil, inanılmaz derecede zengin olan ABD’de bile bu konulara yönelik

temelinde sarsılan bir Batı medeniyetiyle karşı karşıya kalındığını göstermektedir (Yeniçeri, 2003: 52). Batı medeniyetinin kapitalizm olgusuyla dünyaya geçmişten günümüze kadar yaşattığı süreç yakın zamanda ulaşılan sonuçlarıyla değerlendirildiğinde âdeta bir mutluluk trajedisi yaşandığı gözlenecektir. Mutluluk trajedisi, tecrübe edilen pozitif durumların esasında iki katı kadar negatif durumlar hissettirebileceğini belirten bir açıklamaya dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre, verilen kayıplar kendilerine eşdeğer tutulacak kazançlardan daha ağır sonuçlar hissettirebilir. Tenis yıldızı Jimmy Connors bu bakış açısını zaman zaman içerisine düştüğü insanî bir hal durumuyla “kazanmayı sevdiğimden daha çok kaybetmekten nefret ediyorum” sözüyle özetlemiştir (Pinker, 2016: 450). Kapitalist paradigmaya dayalı olarak yaşanan kayıplar sonucunda net olarak anlaşılan husus sudur: Kapitalizm ilerleme, refah ve servet edindirme söyleminden daha büyük ölçüde dünyada adaletsizlikler ve eşitsizlikler yaratmıştır. Böylece günümüzde kapitalizm tartışmaları üzerinden gelinen nokta, ezilen toplumların kapitalizmin esas aldığı yırtıcı rekabete dayalı kazanım örgüsünden gördüğü zararın, kendileriyle paylaşılan iktisadi kuramların hiçbirinin diliyle açıklanamayacak kadar büyük olduğudur. Günümüzde her türlü kanıt -ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel- dayalı olarak diyebiliriz ki kapitalizm tereddütsüz biçimde yıkıcı bir ideolojidir. Ayrıca ortaya çıkardığı kayıp çerçevesi de kazanç çerçevesinden daha büyüktür. En basit haliyle “Neyi başardık?” sorusu karşısında “Bir sistemi değerli kılan şey nedir?” sorusuna verilecek cevap bu kayıpların ne denli derinleştiğini gösterecektir. Görünür tarafıyla kazanımları güçlü kılmak adına girilmiş her bilimsel destek yaşamı hesaplanabilir yönleriyle ya da matematiksel çıkarımla bize tanıtmış ve gerçeği kendi içinde eksiltmiştir. Kapitalizm bu işleyişle birlikte tek taraflı bir kazanım sağlamış ancak bu eksik içerikten kaynaklı yaklaşım dünyada bütünsellik adına ciddi toplumsal-kurumsal-bireysel kayıp ve riskleri ortaya çıkarmıştır. Günümüzde tüm alan yazınlarında dile getirilen “Kaygı Çağı”, “Korku Çağı”, “Belirsizlik Çağı”, “Risk Çağı” ve “Yoksulluk Çağı” ifadeleri gibi mantıksal çıkarımlar bile bu boyutun oldukça büyük olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan konu yakından değerlendirildiğinde görülecek başka bir gerçeklik daha vardır; o da dünyada yaşanan kayıpların sadece somut kanıtlardan ibaret olmadığıdır. Kapitalist piyasa dinamikleriyle hesaplamaya sokulamayan, ele avuca gelmeyen değer, inanç, benlik ve kimlik gibi derin anlamı olan kavramlar bu tablolarda çoğunlukla tam olarak yerini bulamamış ve karşılığını alamamıştır. Bilinç ve benlik yanılmasıyla insanın köken etkinliklerinde yaşadığı travma kaynaklı kayıplar kayıtlara ya hiç geçmemiş ya da geç geçirilerek “düzenbaz” bir iş görülmüştür. Özellikle “İnsanın kendi anlayış tarzı üzerine yeniden düşünmesi” (Pinker, 2016: 450) olarak ifade edebileceğimiz bir farkındalık ve bilinç tanımıyla konuya yaklaşmamız gerekir. Bu yaklaşımla kapitalist sistemin toplumsal yaşamda ortaya çıkardığı kirlilik ve değer erozyonu, kaybettiğimiz “kendilik bilinci” ya da “ben kimim?” sorusuyla şimdilerde ise bundan daha kötüsü olarak “hangisi benim?” sorusuyla birlikte değerlendirildiğinde dehşet verici düzeyde kayıp yaşadığımızı ortaya koymaktadır.

---

herhangi bir çözüm getiremedi. Batı toplumunun vazgeçilmez temel kuramları olarak görülen bilim, teknoloji ve ekonomi en az getirdiği ilerleme/refah kadar bu konularda sorunlar da ürettiler (Weisskoopf, 1996:21) (Aktaran. Yeniçeri, 2003:52). Bilim insanların bu silahlanmadaki aktif liderliği önemli bir soruyu gündeme taşımaktadır: İnsanlığa yardım etmek için eğitilmiş bilim adamları, ayrıcalıklı bilgilerinin sivilleri kitlesel olarak öldürmek gibi açık bir amaç için kullanılmasını nasıl haklı çıkarırlar? (Guillemin, 2006: 1).

Sonuç itibariyle kaybettiklerimiz salt anlamda sadece arzulan düzeydeki maddi zenginlik ve güç değildir. Kaybettiklerimiz madde ile mana; akıl ile vicdan, beden ile ruh ayrılığı nedeniyle toplumsal "özgünlük", "özgürlük" ve "bireysel özerklik" ile "erdem"lere dayalı gerçek beden, zihin ve vicdan/gönül kıtal'larıdır: Bilmek, kılmak, olmak...temelinde yeşeren üç kavramla birlikte tutarlılığa dayalı 'varlık şuuru'dur (Barkçin, 2020: 259-261). Bu makale kapitalizmin dünyadaki iktidarının geri kalmış toplumları ve geçiş sürecindeki bireyleri getirdiği bu noktayı irdeleyerek konuya yönelik eleştirileri "tarih" ve "iktisat" bilimleri üzerinden yapmayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle bu çalışmayı ortaya çıkaran motiv, kapitalizmin ortaya çıkardığı sonuçların bir eleştirisini yaparak dolaylı bir yönlendirme ile geleneksel toplumdaki insanın yeniden inşasına ve yeni bir aydınlanma çağının gelebileceği umuduna kapı aralamaktır.

2. KAPİTALİZMİN İKİ YÜZLÜ DOĞASI VE HİLEYE DAYALI 'KAPAN' KURULUMU

"Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü hem akıl çağıydı hem aptallık hem inanç devriydi hem de kuşku. Aydınlık mevsimiydi, karanlık mevsimiydi hem umut baharı hem de umutsuzluk kışıydı. Hem her şeyimiz vardı hem hiçbir şeyimiz yoktu; hepimiz ya doğruca cennete gidecektik ya da tam öteki yana..."

Charles Dickens

Kapitalist düzene yönelik anlama çabaları, kapitalizmin doğasını ve bu doğaya içkin yönlerini değerlendirmeyi gerektirmektedir³. Burada konunun akışını sağlamak amacıyla, sadece özendirici ve diğer toplumları hizaya getirci savunmalarına karşılık eleştirel bir analiz çerçevesinde konuya yaklaşarak sınırlı bir değerlendirme ile yetinecektir. Kapitalizmin ortaya çıkışına, kendisini var eden kökenlerine ve özerk bir olgu olarak oluşumuna bakıldığında, ona damgasını vuracak, gelişim yönünü biçimlendirecek şekilde birtakım akımlardan ya da kişilerden söz edebiliriz. Hirschman (1982), kapitalizmin ortaya çıkışını, Adam Smith, Montesquieu ve James Steuart gibi düşünürlerden yola çıkarak hukuk, felsefe ve ticaret ekseninde geniş çaplı bir analizle ele almaktadır (Levent, 2020: 487). Bununla birlikte kapitalizmin bugünkü işleyişiyle evrensel kurulumu ve gelişimindeki başat rol, feodalizmin kalıntılarına karşı tarihsel olarak ilerici bir görev üstlenen Adam Smith (1723-1790) ve onun *Ulusların Zenginliği* kitabında yer verdiği dinamik perspektifine mal edilmiştir. Piyasa toplumunun en büyük temsilcisi olarak görülen bu kitap, kapitalizmin Kutsal Kitabı haline çevrilirken, kurucu babası olarak da Adam Smith kabul görmüştür (Elliot, 2000: 429)⁴. Adam Smith kapitalizmin işleyişini kitabında yer verdiği "görünmez el" in dinamik perspektifiyle sağlamlaştırmıştır. Çünkü Adam Smith'in kapitalist sistemi, onun *görünmez el* düzeneği ile oluşturduğu, ticaret toplumu adını verdiği ve her ferdin yaptığı mübadele sonucunda bir tüccar haline geldiği bir değer sistemidir. Smith'e göre mübadeleye dayalı karşılıklı çıkar felsefesinde temel amaç ekonomik değil, aslında ahlâkîdir. Bu bakımdan görünmez el, piyasayı doğal yoldan dengeye getirerek arzu edilen toplumsal refahı ve adaleti sağlayacaktır.

³ Kapitalizm ile ilgili bilinmesi gereken en önemli gerçek, onun sadece bir tür ekonomi olmadığı ve toplumsal yapıyla iç içe geçmişliğidir. Konunun bu yönü yeni sosyologların unuttuğu eski sosyologların ise çok iyi bildiği bir gerçektir (Streeck, 2012:1).

⁴ Aslında Smith sadece klasik iktisadın değil, modern politik iktisadın da kurucu babası olarak kabul edilir (Elliot, 2000: 429).

Smith, "Bireysel faaliyetler, tam bir serbesti içindeyse her anlamda 'kötü' olan bir şeyi hiç kimse satın almak istemeyeceği için, başkalarına vereceği 'iyi' bir şeyleri olmayanlar, serbest mübadele süreci dışında kalacaklardır. Bu da herkesi, eğer tek başına yaşamayı göze almıyorsa, başkalarının değer verdiği bir şeyler yapmaya sevk edecektir. İşte 'görünmez el' kavramı bunu anlatmaktadır. Böylelikle kendi çıkarını düşünen birey, toplumsal gelişmeye aykırı bir iş yapmış olmayacaktır" (Kesici, 2010: 93) demektedir.

Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ndeki en önemli savlarından birisi, ticarî toplumun sağladığı zenginliğin bütün toplumsal sınıfların lehine sonuçlar doğurduğudur. Smith, eserin girişinde, ticari topluma özgü bir kategori olarak tartıştığı işbölümünün yararlarından söz ederken, işbölümü sayesinde zenginliğin halkın en alt kesimlerine kadar ulaştığını vurgular. Oysa kapitalizme yönelik en büyük eleştiri Marx'ın hem "*Ekonomi Politikin Eleştirisi*"nde hem de "*Kapital*" de ortaya koyduğu gibi tam da bu noktada, bu konudadır⁵. Marx, kapitalizmin ekonomik yoğunlaşma ve rasyonalizasyon süreçleri arasında uzun vadede yarattığı "*yoksullaştırma*" ve "*adaletsiz bölüşüm*"ü (Jaeggi, 2016: 57-60) artı değer teorisiyle eleştirel olarak ele alarak kapitalizmin "*ideolojik perdesini*" delmeye çalışmıştır (Prychitko, 2004: 1-4). Bu durum aslında hikâyenin yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır. Hikâyenin diğer tarafı ise kapitalizmin yaşam biçimimizde yarattığı devrimlere bakılarak bu duruma fazla tepki gösterilmemesinin meşrulaştırılmasıyla ilişkilidir. Adam Smith'e göre nereye giderseniz gidin zengin ve yoksul arası farklar olacaktır. Smith, ticari bir toplumda rahatlık sağlayan maddelere ulaşmada sınıflar arasında farklar olduğunu kabul eder, ancak bu farkların abartılmaması gerektiğini, ticarî toplumun sıradan emekçilerinin, o toplumda farklı bir kesimi oluşturduğunu⁶ şu sözler ile ifade etmeye çalışır: Bu kesimler "*üst katmanların gösterişli ve lüks yaşantısı ile karşılaştırıldığında çok basit ve sade bir yaşam sürmelerine karşın, Avrupalı bir prensin yaşantısı ile çalışan ve tutumlu bir köylünün yaşantısı arasındaki fark, bu köylü ile on bin çıplak vahşinin yaşamları ve özgürlükleri üzerinde mutlak efendi olan çok sayıda Afrikalı kralın yaşantısı arasındaki fark kadar büyük olmasa gerekir*". *Ulusların Zenginliği* kitabının 1937 yılında yayınlanan baskısına yazdığı önsözde Max Lerner, Smith'in bakış açısını şu sözleriyle eleştirir: *Ulusların Zenginliği, "yükselen kapitalist girişimcilerin, girişim özgürlükleri önündeki feodal kısıtlamalara, eski düşünce ve alışkanlıklara karşı yürüttükleri mücadeleye entelektüel bir gerekçe sağlamış, kazanç hırsına ve açgözlü tutkulara bir saygınlık ve kutsallık kazandırarak bu sınıfın iktisadî çıkarlarını rasyonelleştirmiştir*⁷. Böylece Smith, "*farkında olmadan, Avrupa'da yükselen kapitalist sınıfın paralı askeri olmuştur*" (Kaymak, 2020: 1-4).

⁵ Karl Marx'ın ilk kez 1859'da yayınlanan bir kitabıdır. Kitap, esas olarak, kapitalizmin önde gelen teorik savunucularının yazılarını eleştirerek ortaya çıkarılan bir ekonomi politik eleştiridir. Özellikle günümüzde klasik iktisatçılar olarak anılan politik iktisatçılar olarak Adam Smith (1723-90) ve David Ricardo (1772-1823) gibi bu ekolün önde gelen temsilcilerine yönelik eleştirileri içermektedir .

⁶ Tarih bu durumu örnekler. Örneğin, 14. yüzyılda İbn Battuta'nın seyahatleri sırasında da zengin ve fakir vardı ve olacaktır. Çoğu zaman bunlar farklı unvanlara da sahip olacaklardı: Bazı yerlerde feodal beyler ve serfler, diğerlerinde kraliyet ve tebaası, köle sahipleri ve köleler veya tüccarlar ve mallarını taşıyan denizciler gibi...<https://www.core-econ.org/the-economy-south-asia/book/text/01.html>.

⁷ Bu şekilde dünyanın bir bölümünde bir kısım insanlar en yüksek yaşam standartlarına sahip olurken, diğer tarafında insanlar büyük bir yoksulluk içerisinde hayat mücadelesi vermektedir. Kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı bu farklar 150 yıl içerisinde 15-20 kat daha artmıştır. Bu artıştan rahatsızlık duyulmadığı gibi bahsi geçen farklar İncil'den alıntılarla meşrulaştırılmıştır: Zira varlıklı herkese daha da fazlası verilsin ve onlar bolluk içinde yaşasın; fakat varlıklı olmayan birinin sahip olduğu şeyler bile elinden alınsın, (St. Matthew, xxv, 29; Rodney, 2013: 77) denilmiştir.

Gerçekten Smith ortaya koyduğu görüşler itibariyle, tarihsel olarak kapitalizmi daha kötü bir durumdan daha iyi bir duruma yönelim olarak tanımlamış olsa da tarihsel gerçeklik sadece buna işaret etmemektedir: Smith'in kapitalist ideoloji açılımı iki tür etkiye sahiptir. Bu etkilerden birincisi kapitalizmin yıkıcı piyasa döngüleri ve sistematik sömürü düzeneğiyle tek yönlü bir birikim ve zenginleşmeyi ortaya çıkararak dünya çapında bir adaletsizlik ve eşitsizliği yaygınlaştırmasıdır. Ancak Smith'in bundan daha önemli görülen ikinci etkisi insanın kendine yalıtılmışlığı, kayıtsızlığı ve öznel olarak yaşaması gereken "benlik bilinci"ni kaybedişidir. İnsanın değerli olanı sadece dışında ve madde de aramasıyla "sonbaharının işareti"ni veren kendine cahilliği ve kendine yabancılaşmasıdır. İlk etki, "tarihte ilerleme vardır" denilecek bir işleyiş ile Smith'in ekonomik yönlendirmesi olarak elbette hafife alınamaz. Ancak birinci etkinin bilinmesi karşısında onun ikinci etkisi olarak ifade edilen değer odaklı ahlâkî yön pek çok zaman göz ardı edilmiştir. İnsanın fiilen gerçekleştirebileceği özgürlüğü ve özgünlüğünü kapitalizmin çıkar ve kazanç güdümlü "rasyonel çıkar anlayışı"na kurban edilmiştir. Özel aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda kazanımlarını seçmesi masum görünmekle birlikte daha fazla aldatıcı bir doğaya sahiptir. Ekonomik çıkar zamanla politik çıkarla birleştiğinde "dost kapitalizm" insanın kendinin en büyük kazanımını -özgürlük ve özgünlüğünü; erdem ve değer odaklı varoluşunu- geride bırakmasına neden olan büyük bir kapitalist tuzaga işaret etmektedir. Bu tuzak doğrultusunda ya Adams'ın ahlâkî perspektifi konu dışına ötelenmiş ya da iktisatçı tarafı ahlâkçı tarafından daha fazla dillendirilmiştir⁸. Kısaca felsefeci ya da ahlâk profesörü kimliğiyle Smith'in yarattığı ikinci etki, popülerlik bakımından birincinin gerisinde kalsa da doğurduğu sonuçlar bakımından belirttiğimiz gibi ondan daha fazla şiddette bir yansıma sahip olmuştur. Çünkü Smith'in ele aldığı kapitalizm anlayışı, toplumları kendi seçimi olan bir yönelişe göre değil, dünyanın kendinden beklediği yönelime göre yaşama kolaylığına yönlendirmiştir. Bu yönelimle birlikte insan kapitalizmin kendine biçtiği rolün büyük bir kısmını geleceği için ciddi derecede bir kazanım sağlamak üzere sahiplenerek oynamıştır. Gerçekten de Smith, 1759'da yayınladığı *Ahlâki Duygular Teorisi* isimli çalışmasıyla, tarihte "bencillik" ve "açgözlülük" ve "kazanma ihtirası" gibi kavramlar olarak ifadesini bulan duygulara yeni bir ayar çekerek, onları ahlâkî zeminde meşrulaştırmak suretiyle kapitalizmin önünü açmıştır.

Smith'in tarihsel ilerlemeci anlayışla kapitalizme derin bir soluk aldırın bu hamlesi, insanî doğal temayüllerin birbirini etkileyerek bir denge oluşturduğunu düşündürmüştür. Bu denge durumuyla aslında kendi çıkarı peşinde koştuğunu sanan her insanın, farkında olmadan kamu yararına da hizmet etmiş olacağı ve toplumsal yaşamda doğal bir ahenk yoluyla sosyal düzeni destekleyeceğine olan inancı kuvvetlendirmiştir. Smith bu ifadelerinde yine 'görünmez el'e yer vermektedir. Ancak burada Smith'in ifade ettiği 'görünmez el'i düşünüldüğü gibi teolojik bir kavram değildir. Smith bu kavramı, *Ahlâki Duygular Teorisi*'nde zenginlerin hiç farkında olmadan, bilmeden, refahı toplumsal eşitliğe yaklaşacak şekilde toplumun daha geniş kesimlerine yaymalarını sağlayan bir unsur olarak kullanır. Smith'in sonraki dönem eseri *Milletlerin Zenginliği*'nde kullandığı *görünmez el* ise, serbest piyasa sisteminde ve mübadele sürecinde kişisel çıkarların karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan, hayalî bir kontrol aracı mahiyetindedir; kişisel çıkarı peşinde koşan kişinin, yine hiç düşünmediği hâlde

⁸ Kimi düşünürler bu açılımın verdiği rahatsızlığı önlemek için iki Smith yok (iktisatçı ve ahlâkçı), tek Smith var diye kafa karışıklığı ve yanılsamaları önlemeye çalışsa da (Prychitko, 2004: 4) yeryüzü günahlarını anlatmada bu ayrımın önemli olduğunu düşünüyorum.

toplumun refahını da bu görünmez el yardımıyla maksimize edeceğine inanılmıştır (Raphael, 2014: 11-12). Bu durum, ticarî kazanç güdüsüne dayalı ekonomik işleyişine bakılıp şüphe ile karşılanan kapitalizmi, deyim yerindeyse, tam anlamıyla “toplumsallaştırma” çabasıdır. Çünkü bu yolla, ekonomik çehreye “ahlâkîdir” makyajı yapılacak ve toplumsal ve bireysel ahlâkî değer ihlalleriyle büründüğü yeni hâli ile kapitalizm, toplumlarda şevk ve heyecan ile karşılanarak bireysel-kurumsal-toplumsal zenginleşmenin yolunu açacaktır. Smith’e göre, böyle olduğu için, ulusların zenginliğinin esas kaynağı kıymetli madenler değil, emek ve işbölümüyle mala çevrilen ve bu mallarla yaratılan zenginlik olacaktır.

Adam Smith’in ivme sağlayan görüş ve düşüncelerine dayanarak dünyaya açılan ve tüm coğrafyalara yayılarak ilerleyen kapitalizm, kendini yeni değer kavramı ve sermaye birikimi kavramları üzerinden olgunlaştırarak dünyaya açılma ve yayılım sürecini sürdürmüştür. Özellikle işçi kesimi için söylediği farklılaştırma, bu olgunluk sürecinde Batı dışı ülkelerin “az gelişmişlik döngüsü” olarak kullanılabileceği bir bilgi birikimine dönüşerek, iktisat diliyle artık verilecek/alınacak vazgeçilmez bir ders niteliği taşıyacak biçimde terminolojik formülasyon ile ifade edilecektir: Düşük gelir → düşük sermaye arzı → düşük yatırım → düşük gelir. Yukarıda ele aldığımız ahlâkî değer ihlali biçimlenişle günümüz özellikle geri kalmış ya da az gelişmiş⁹ toplumlarının ahvâlini ortaya koyan mantık, “yoksulluk kısır döngüsü” (Korkut, 2018: 12-13) ifadesiyle onlara güçlüler karşısında boyun eğdiren ve ötesinin yararsız bir çabalama görüngüsü verecektir. Hiçbir mekân ve hiçbir zamanda yeter gelmeyecek ve gereken performansı vermeyecek bir çabaya karşılık gelmek üzere birbiriyle ilişkili ve arka yüzüyle oldukça çelişkili olan bu süreç, bu makalede “büyük kapan” ifadesiyle karşılık bulacaktır. Bu ifade kendi mecrasında görece olarak sorunsuz görünen kapitalist ideolojinin derinlemesine modellemesi yapıldığında dairesel dalgalanmalarla bir sorunlar yumağı olabileceğine işaret etmek içindir. Özellikle kapitalizmin geri kalmış ülkelerde gerçek hareket yasalarının değer kombinasyonuna zıt ve artan bir sömürü oranını sergilediği kuramsal ve ampirik çevrelerdeki sonuçlarla birlikte değerlendirilmesini ve tarihsel kayıtlara bu eksenden daha dikkatle yaklaşılması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Kapitalizmin yüzeysel görüntüleri derinlere inildikçe bu toplumlarda farklı yansımalara neden olmakta ve neredeyse kulağa delice gelen rekabet ve farklı sömürü biçimleriyle felaket ve kriz eğilimleri sergiliyordu. Dolayısıyla bu haliyle mevcut kapitalizm; bireysel ve toplumsal aşınmalara, bozulmalara ve çözümlere varan işleyişleriyle bir “kapan”ın vücut bulmuş halini sergiliyordu. Kapan sözcüğü, tercihe bağlı olmadan toplumların üzerine binmiş yükün öncelikle dışsal bir oluşumdan kaynaklandığını ve kısıtlamalar çerçevesinde kazandıklarına inandığımız zaferin aslında karşılıklı mücadele sonunda kazanılmış bir utku değil, daha çok öteki tarafın kendini kanıtlamasına müsaade etmeyen tarzdaki bir kazanımdan kaynaklı olduğunu belirtmek için tercih edilmiştir. Başka bir deyişle, “kapan” sözcüğü yükselen kapitalizm tehdidi altında onun şeytanî iradesinin gerçekleştirdiği fethetmeyi ve hâkimiyeti derin bir kuşku duygusuyla karşılama isteğindedir. İlk başta kapitalizmin ilerleme ve gelişme vaad eden sözlerinin ardında saklı olan dünyanın Batılı olmayan toplumlarına karşı

⁹ Az gelişmişlik hiçbir gelişmenin olmaması anlamında değildir. Bütün toplumlar şu veya bu şekilde bir gelişmişlik yaşarlar. Az gelişmişlik kavramı ise gelişmenin farklı düzeylerini karşılaştırmak için kullanılır. İnsanlar eşitsiz toplumsal gelişme içindedir ve tümüyle ekonomik bir perspektiften bakınca insan topluluklarının daha çok üretip zenginleştikçe daha fazla ilerleyeceği gerçeğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Rodney, 2013: 67).

güttüğü şer'e dayalı temsilin niteliğini ortaya koymak üzere kullanılan "kapan" kelimesinin, aslında kapitalizme yakışacak bir ikiyüzlülüğü temsil ettiği görülerek yazgının önceki "lanetli öğretisi" yönünü de dikkate alarak çift yönlü kullanılmaktadır: Birinci anlamında, "düzen" "tuzak", "hile" sözcükleriyle kapitalizmin dünyaya yayılma ve dünyayı hâkimiyeti altına alma gayretini ifade etmek için kullanılmaktadır. İkinci anlamında ise tıpkı güreşte rakibi alta düşürdükten sonra üstüne oturarak uylukları arasında ayak bağlama, bir yandan da iki kolu altından el geçirerek ağırlığı bel üzerine verme biçimindeki yatışıyla özdeş olarak kendine sağladığı "yüksek" güç uğruna her şeyi alet etmesini temsilen kullanılmıştır. Böylece kapitalizm bir tarafıyla dünyaya hileyle sağlanmış yeni bir kurulumu, diğer tarafıyla da karşısındakini güçsüz bırakıp onu büsbütün savunmasız yakaladığı an ve alanlarda üstünlük sağlayıcı bir saldırı taktiğini benimseyen makro bir strateji olduğu fikriyle değerlendirme yapılacaktır. Bu fikrî temellendirme üzerine kapitalizmin ruhunda gizlediği kötülüklerin, insanlığa lütuf sunarken bile, kendi eğilimleri yönünde "kendine itaat etmesi" için tinsel bağlamıyla değerlere dayalı insanî özün, içsel ahlâkın ya da erdemin onun hep gölgesinde kalacağı işaretleri olarak görülebilecektir. Benim makalede kapitalizm için "kapan" sözcüğünün işlevine denk gelecek şekilde yorumlarımı Lester Thurow şu sözleriyle tarihe mal edecektir: *Kapitalizmin faziletleri de vardır kötülükleri de... Kapitalizmin Üçüncü Dünya'daki başarısızlıkları Birinci Dünya'daki başarılarını kat kat aşar... Serbest piyasalar aynı zamanda demokratik hükümetle bağdaşmayacak düzeyde gelir eşitsizliği yaratır* (Thurow, 1994: 17-18).

Kapitalist yaşamın ana motifi, onun bireylere ve toplumlara erdemli olma duygusunu kaybetmeye rıza gösterecek kadar sosyo-ekonomik temelli "yüksek amaçlar" belirlemesi ve bu amaçlara kendini adayanlar için ise ondan "daha soylu uğraşların" hiçbir şekilde söz konusu olmaması algısıydı. Bu algı neticesinde insanlar toplumsal hiyerarşide arzuladıkları yüksek noktaya ulaşmak için yer yer Tanrı'yı kabul edip benimsemekte, yer yer de dışlayarak geleneksel erdem yaklaşımının ya da ahlâkî bakışın kırıntısını dahi bırakmayacak biçimde onu hayatlarından çıkaracaktı¹⁰. Zaten, Tanrı bu dünyanın en büyük kazanımını çalışmak ve kazanmak üzere üretici güçleri üzerine odaklamıştı. Böylece kapitalizm, Ortaçağ dizgesinden kendini kurtaracak bir bağımsızlık elde ederken, ortaya çıkan aidiyet yoksunluğunu da "kendi kendinin efendisi olma" ve "yaşamını söylediği gibi değil, dilediği gibi yaşama" özgürlüğüne kendini kavuşturacak yeni bir din anlayışıyla buluşarak kendini daha da kârlı çıkaracaktı. Bu yeni din ile kaybedecekleri çok az, kazanacakları ise çok fazla olacaktı. Böylece Kapitalizm Protestanlık ile tanıştı ve Kapitalist Umutları, dogmatik aldatmacaların değil, kardeşlik ve adaletin yeşerteceğine inanılacaktı. Protestanlık; inananlarda geleneksel anlamda yer etmiş olan Tanrı'nın kayıtsız şartsız sevgisine olan güvenlerini yok etti, onlara kendisine ve başkalarına güvenmemeyi öğretti, onu bir amaç yerine araç haline getirdi, dünyasal gücün

¹⁰ Liberal "aydınlanma" ile benimsenen "kapitalist ruhu"yla dolu insanlar bu yönelimde kiliseye düşman olmasalar da hayli ilgisizdirler. Cennetin dindarca tekdüzelik taşıdığı düşüncesi bu insanların hareketli doğaları için pek çekici değildir; din onlara yeryüzünde insanları çalışmaktan alıkoyan bir vasıta gibi görünür. Sahip olduğu şeyler onlara hiçbir zaman huzur vermeyince ve bundan dolayı sırf bu dünyaya yönelen yaşantıyı çok anlamsız bulunca bu durum karşısında durmaksızın koşurmalarının "anlamı" sorulsaydı, şayet cevaplayabilselerdi, herhalde şöyle derlerdi: "Çocukların ve torunların kaygısı". Fakat sözü edilen güdü sadece onlara özgü olmadığı ve gelenekçi insanda da bu güdü etkili olduğu için onlar genellikle ve basitçe, sürekli çalışma ve ticaretin "yaşam için vazgeçilmez" olduğunu ifade ederdi (Weber, 2011: 38).

ahlâkî ilkelerle çelişmesi nedeniyle varlığının bile adaletsiz olmasına yeteceği ilkesini de bir kenara atarak mal-mülk sahipliği önünde eğildi... (Fromm, 2016: 113-114).

Kapitalizmin yeni dini olarak Protestanlık, kendisini yeni bir dünyaya yöneltmek ve o dünyanın bir parçası olmak zorunda kalan önceki din anlayışı ile korkutulmuş, sarsılmış ve dünyadan soyutlanmış insanına, yeni bir kişilik yapısı bahşediyordu. Yüzünü dünyaya pürütnce dönmek ile toplumların İncil'in hükümranlığından ve tüm dünya zevklerine derin bir uçurum koyan havari modeline yakın sıkı bir yaşam sürme ve dinsel güçlere dayalı "*Ulusal Karakter*" anlayışından esaslı bir üslûpla uzak durmasını başarmak (Weber, 2011: 142-166) üzere çalışacaktı. Reform ve Rönesans ile gelen yeni ekonomik ve toplumsal değişikliklerin sonucu olan ve Protestanlık öğretileriyle güçlendirilen yeni kişilik yapısı, sonraki zaman toplumları için profan/dünyevî ahlâk anlayışıyla ekonomik ve sosyal biçimlenmenin önemli bir unsuru olacaktı. Protestanlık bu yöndeki uğraşında yalnız kalmadı yanına Kalvenizmi/Kalvinizmi aldı. Böylece Protestanlık dünyayı mistik öğelerden temizlerken, kapitalizm de insanı sadece geleneksel bağlarından koparmakla kalmayacak Luther ve Calvin ile insanı çağdaş toplumda oynayacağı role hazırlayacaktı¹¹: Yani kişi, kendi ben'inin önemsiz olduğunu hissedecek ve yalnız kendisine ait olmayan amaçlar uğruna benliğini ayaklar altına sermeye hazır olacaktı. İnsan ne adaleti ne de sevgiyi temsil etmeyen bir Tanrı'nın zaferi için araç olmayı kabullendikten sonra, ekonomik çarkın "*uşağı*" olma rolünü kabul etmeye de yeterince hazır demektir: *İnsan kapitalizmin keşfedilmiş yeni nesnesiydi*. Kapitalizm, bu ussallaştırma ile geri kalmış toplum ve bireylerde yitirilmiş temel bağların yerine, "*ikincil bağları*" arama eğilimini güçlendirecekti. Bu eğilim ile gücüne güç katacak bir işleyişe büründü. Kapitalizm bundan sonrasında güç üstünlüğünü korumak adına kendini sürekli olarak yüceltirken, egemenlik kurma açlığı ile girdiği toplumlarda toplumsal ve bireysel bütünselliği parçalama süreciyle yeni bir sömürgeleştirme zincirini oluşturacaktı. Bu muhafazakâr din ötelisi yeni haliyle kapitalizm artık dünyada "*daha fazla para ve güç kazanma uğruna harcanmayacak hiçbir ilke yoktur*" itkisinin ekonomik, politik ve sosyal eylemcisi olacaktı. Güce bürünmüş biçimlenişleriyle kapitalizm, bilim, politika ve yönetim çevrelerinde "*yıkım mekanizması*" işlevindedir. Nihayetinde kapitalizmin tüm unsurlarıyla büründüğü bu güç; kapitalistlerin çoğu çevreye açıklayamadığı kararlarının, gizli ve kapalı kapılar ardındaki planlarının, bir çeşit ihanet denilebilecek iş yapma tarzlarının, 'lanetlenmiş' bir iktidar, statü, prestij, para kazanma yollarının ve bunların haksız bir şekilde artışının önemli bir alanı olarak kabul görmüştür (Mohan Bursalı vd., 2018: 15)¹².

¹¹ Kapitalist gelişimin tarihinde Kalvinizmin ve Protestan tarikatların dikkat çekici rolü vardır. Ancak Katoliklik günümüze kadar asıl düşman olarak hep Kalvinizmi gördü. Elbette bunun nedenleri vardı: Onlara göre şayet Luther'in din kavrayışındaki kişisel gelişimi olmasaydı reformasyon düşünülemez ve bu hareketin zihinsel sürekliliği onun kişiliği tarafından belirlenemezdi; Kalvinizm olmadan da Luther'in eseri kalıcı olamazdı (Weber, 2011: 52).

¹² Kapitalizmin arkasındaki temel felsefe dayandığı iktidar anlayışıdır. Hannah Arendt'e göre, iktidara bu gözle bakılmasının nedeni de 16. yüzyıl Fransa'sında Jean Bodin ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde Thomas Hobbes'daki mutlak iktidar nosyonudur. Bu eski nosyona dayalı olarak iktidarın varlığı Antik Yunan'dan beri var olan Yahudi-Hıristiyan geleneğiyle işlerlik kazanan emir kipine dayalı hukuki kavrayışa dayanmaktadır. Bu dayanak ile iktidar neredeyse Tanrı emirlerinin otomatik bir tarzda genelleştirilmesi anlamındadır. Böylece o dönemdeki yaygın görüş, insan doğasında içgüdüsel olarak var olan tahakküm ve saldırganlığın, güç çerçevesinde ehlileştirilerek hayatın içerisine sokulmasıdır. Nitekim bu görüş felsefe, siyaset ve bilim yoluyla insanlığa verilen bir ders niteliğindedir. Bu bakış nedeniyledir ki J. S. Mill'e göre "uygarlığın ilk dersi, itaat dersi" (Mohan Bursalı vd., 2018: 15).

3. SENTETİK AKRABALIK: DEVLETSİZ TOPRAKSIZ VE KİMLİKSİZ YENİ AHALİ

*Yeryüzü yurdum, insan soyu ulusum...İnsan
İnsan olur ancak bunu iz'anla; inandım.
İnsan oğulları birbirinin kardeşi... Hülyâ!
Olsun, ben o hülyaya da bin canla inandım.*

Tevfik Fikret¹³

Kapitalist sisteme sosyo-ekonomik dinamikleri itibariyle direnemeyen tam aksine bu hegemonya tasarımı tüm unsurlarıyla kendine mal eden toplumların en büyük kaybı, 'hayatın tek amacının, tek ögücünün kazanma hırsı olduğu düşüncesinin kabul görmesi olmuştur. Bu düşünceye adanmak, insanlara sürekli hesap yaptırarak, bugüne kadar ne kadar kazanıp kaybettiğini sorgulatmıştır. Hesaplarla meşgul olan bu zihin işleyişi sadece 'anı' değil, 'peki bundan sonra ne kazanacak ve nasıl yaşayacaksınız?' Sorularıyla ötesini de hesaba çekmiştir. Hesapların bu haliyle daha fazlasına talip olanlar, diğer toplum vatandaşlarıyla kendini mukayese ederek ister istemez geri kalmışlığını sorgulayacaktır: 'Onların ne kadar malı, mülkü, zenginliği ve dahi itibarı var... ve bunları elde etmeyi nasıl başardılar?' 'Şu anda kendisi de böyle kazanmak istese ne yapması gerekecek?' Sonrası da pek tabii 'Kimin akli esas alınmalı! Kimin ruhuna bürünmeli!' Sorgulamasıyla yol ayrımına ulaşılabacaktır. Bu yol ayrımı noktası esas itibariyle insanın içinde doğup yaşadığı öncesinden 'ayrılmak' ya da halihazırda yaşadıklarına 'aykırı davranmak' itibariyle kendisi için asıl mesele olmaktadır. Bu soru ve sorgulamaların sonu, aslında cevapların da başına denk gelmektedir. Kendi yolunu kendisi çizen yeni nesiller için artık kafalarında bin bir düşünce yerine, "biricik", "tek" ya da "yegâne" olan etkili bir sosyo-ekonomik tasvir belirginleşmektedir. Yapması gereken sadece kişisel pozisyonunu bu tasvirin görkemli dünyasına çağırarak kapitalist kavrayışla güçlendirmek ve yeni bir başlangıç yapmaktır. Artık kendisi de kapitalist sistemin çarklarında dönmek 'her şeye yeniden başlamak, daha yüksek gelir ve itibar sağlamak ve onun sağladığı yaşam estetiğinden daha yüksek düzeyde pay almak' istemektedir¹⁴.

Bütün geri kalmış toplulukların ahailerinin iştahını kabartan bu "her şeye kadir yapılanma" ya da bizdeki haliyle "modernlik" olarak takdim edilen yaşam anlayışı; insanın ruhunu şenlendirip, aklını ve vicdanını ayaklandırmakta eşsizdir. Çünkü inanıp düşünmeye başladığın andan itibaren: *İnsana kendini bir iyilik, bolluk, bereket sağanağına tutulmuş gibi hissettiren bu durum, çoğalan, artan, büyüyen yeni kazançlarla, insana arkasını unutturmaktadır. İşte tam bu nedenle dünyanın kimi yerlerinde "geri kalmış" ya da "az gelişmiş" kavramı "gelişmekte olan" kavramıyla ikame edilerek "az gelişmiş" kavramının hissettirdiği olumsuzluk tınısı bertaraf edilmeye çalışılacaktır. Zira az gelişmişlik kavramı sadece ekonomik değil, zihinsel, fiziksel ve ahlâkî az gelişmişliği de çağrıştırdığı için (Rodney, 2013: 68) bu durumdan tümüyle*

¹³ Tevfik Fikret'in Halûk'un Amentü'sü ismiyle yayınladığı şiirinden başlığa uygun bir bölüm olarak mısra aralarından verilmiştir. Bu şiir Tevfik Fikret'in insanlık idealine dair bakışını yansıtır. Bu şiirin analizi için: Bkz. H. Akay, Halûk'un Âmentüsü'ndeki İnsanlık İdealine Dair, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, 2000, 23-32.

¹⁴ Kapitalizm insanların daha fazla tüketerek daha fazla statüye sahip olabileceğine yönelik bir tüketim boyutu ortaya çıkarmıştır. Veblen buna "gösteriş tüketimi" (Chen ve Kelly, 2023: 1) adını vermiştir. Bu tanımlamaya göre kapitalizm bir toplumda bir kişinin başkalarından üstün olduğunu ortaya koymasını teşvik etmekte ve böylece bu davranış ile çalışma ve üretim değil, tüketmek ve aylıklık bir değer halini almaktadır. Bu hâliyle tüketim ve savurganlık yani üretimi arttırmadan parasal getiriye artırmaya, statü elde etmeye dönük bireysel çabalardan kaynaklanmaktadır (Kar, 2020: 103).

kurtulmak gerekmektedir. Başka bir deyişle, gelişme ilerleme kat etmek ve yaşanan büyüme dalgasından yararlanmak için ilkel olanın insanı utandıran karakteristik geriliğinden kurtulmak ve bunun entelektüel bir tutku ve politik bir sorumlulukla yönlendirerek işin içine girmek bir zorunluluk durumuna gelecektir. Böylece kapitalizm yağmacı yapısını parasal öykünmecî yapısıyla birleştirerek toplumdan ziyade bireye fayda sağlayan ve toplum için daha fazla zararlı sonuçları olan davranış ve eğilimler yaratacaktır (Kar, 2020: 108).

Bu toplumlarda yaşayan insanlar için kapitalizm artık kendilerine nüfuz etmeyi hak eden bir iktidardır ve bu konuda ehliyetli ve yetkin olduğu da bellidir. Kapitalizm onlar için bundan sonra bir daha geri dönmeyecek kadar ileri bir aşamadır. Kitleleri kapitalizme güdüleyen en önemli duygu “*medeniyetlerin güreşi*” denilebilecek bir durumdan, hesaplama yoluyla gücünü, kuvvetini ve dolayısıyla hükmünü sağlamlaştıran ‘*hem akıl eden hem de akıl ettiğini kabul ettiren*’ çerçevesiyle o tastamam bir Batı medeniyeti projesidir. İşte böyle bir paradigmanın etkisinde olmak hem öncesinden farklı bir istikamet almak hem de öncesine eleştirel bir tavır göstererek ondan uzak durmak ya da kopmaya karar vermektir. Toplumsal merkeze konumlanmak için az gelişmiş ülke vatandaşlarına sunulan bu yol ve paydaşlık, dolaylı bir kabullenme ile sadece gelişmişler ligine giriş için bir bilet almak anlamında değil, aynı zamanda örtülü bir biçimde kapitalizmin hizmetine de hazır olmak demektir. Bu insanlar için kapitalizm; kişisel olarak kendilerinin ne kadar uğraşırsa uğraşsın ne kadar çok çabalarsa çabalasın ulaşamayacağı hatta başkalarının da yetişemeyeceği ‘en yüksek kazançlara’ ve ‘en yüksek amaçlara’ ulaşmanın yegâne yoluydu. Dolayısıyla bundan böyle sıradan olmayacak bu insanlar için kapitalizm, “*yaşamının anlamını paraya, zenginliğe ve güce çeken mutlu insanların ülkesi*” olarak ulaşılabilecek bir ‘medeniyet’ ve varılacak bir ‘*şehristân*’dır¹⁵. Mutluluk ve iyilik tasavvurlu, medenî değer yüklü kapitalist sistem için yalnızca küçük bir ayrıntı sorun olmaktan çıkarılmalıdır: Mademki akıl ve aklın koyduğu hakikat yolunda o artık büyük kıyaslamadan galibiyetle çıkan tek otorite ve liderdir; o zaman tüm yaşam alanlarında tam benimsemeye resmî bir kabul görmeli ve meşruiyet kazanmalıdır. *Kapitalizm bu safhada tüm toprakları birleştiren bir fetih gibidir; iktisadî geri kalmışlık ve zorluklara karşı piyasa ve ticaretin büyümesine izin veren işbirlikçi ruhuyla kuvvette, itibarda, şanda, şöhrette ve başarıda geçmiş ve halihazırdaki tüm iktidarları geride bırakan yeni hiyerarşi ve itibar kazanımlı akrabalık bağıdır. Bu akraba ilişkileri toplumunda yeni akrabalık, küresel platformunda devletsiz güç elde etmenin ve hâkimiyet sağlamanın yeni yoludur.*

Kapitalizm paradigma çerçevesiyle “*gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelere üstündür*” öyleyse ‘*hem az gelişmiş ülkeler hem de dünyadaki diğer ülkeler üzerinde etkileme gücüne sahip olduğu*”

¹⁵ Braudel, Avrupa'nın ilk dünya-ekonomisinin 11. yüzyılda gelişmeye başladığını, daha sonra birbirini izleyen her bir dünya ekonomisinin yerini bir başkasına “ardında bol bol iz bırakarak” terk ettiğini ileri sürer. Her birinin bir merkezi, “bir kenti ve daha o aşamada hâkim bir kapitalizm türü, her ne biçimi alırsa alsın bir kapitalizmi” vardır, demektedir. Bu kentler uluslararası ticaretin merkezî düğüm noktası işlevini görür; bir kent merkez olma konusunda iddialı başka kentlerle bir rekabet sonunda onlar üzerinde hâkimiyet kurar, onları istikrara kavuşturur, kendine doğru yönlendirir. Deyim yerindeyse, başka kentleri ve bölgeleri kendine tâbi hale getirir. Özellikle tarihte Londra ve Amsterdam kadir-î mutlak süper-kentler görünümündedir. Bu nedenle kapitalizmin nasıl doğduğu değil, nasıl eklenerek genişlediği daha önemli bir soru olarak kabul görür (Gürel ve Yörük, 2018: 210-212). Örneğin, 1350'ye gelindiğinde, güçler dengesi Venedik lehine değişmişti. 1650'ye gelindiğinde ise, Amsterdam, “17. yüzyıl krizi” bağlamında zaferini ilan etmişti. 19. yüzyılın başlarında dünyanın ekonomik düzeni, Londra'nın kontrolü altında, Çin'den Amerika kıtalarına kaymış ve 20. yüzyılın ortalarında ise New York dünya kapitalist sisteminin merkezi haline gelmiştir (Gürel ve Yörük, 2018: 214).

varsayılmıştır. Bu varsayım dolaylı olarak gelişmiş kültür-az gelişmiş kültür düalitesini ortaya çıkarmıştır (Eroğlu ve İrmış, 2018: 65-66). Batılı gelişmiş ülkeler ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasî alanda izlenmesi gereken ülkeler olarak belirlenmiştir. Böylece gelişmiş ülkelere yönelik benzeşme ve taklit yoluyla homojenleşmeye doğru giden toplumlar, kültürel farklılıklarını da kaybetme eğilimi göstermeye başlamışlardır (İrmış ve Emsen, 2018: 68-69). Kültürel “kimlikleri budayarak” toplumların kendilerine ait pratiklerden, toplumsal güç ve değerlerden vazgeçtikleri bu süreç aslında kapitalizmin temelde ekonomik değil, kültürel ve siyasî tutkuların beslediği bir kurulumu karşımıza çıkarmaktadır. Artık kapitalizm iktisatçıların ortaya koyduğu kadar makul ya da masum değildir; görünenden/gösterilenden çok daha fazla güç istenci olan bir imparatorluk gibidir, tıpkı Büyük Britanya örneğinde olduğu gibi: Tarihsel süreçte Britanya Krallığının, toplumları dizginleyerek ayrıcalıklı konum sağlamayı keşfettiği durumlarda olduğu gibi¹⁶. Kapitalizm Britanya’ya özgü olmayan koşullu katılımcı gidişatı ve ekonomik, siyasî ve toplumsal birleşmeleriyle güçlü bir devletten daha güçlü bir koridor ile açılım yapmış ve kendini dünya hâkimiyetine kavuşturmuştur. İktisadi faaliyetleri örgütlemeye aldığı üstünlük sağlayıcı rol, diğer ülkelerin farklı siyasî yollara ve yönlere gidişinin dizginlerini oluşturmuş saf ve basit haliyle “herkesin herkese karşı” olduğu göze göz, dişe diş, kana kan diyerek sert ya da ölümlü bir mücadeleye girmek yerine özgür iradeleriyle kendilerinin kaderlerini çizdiği bir “edinim yoluyla kazanılmış”¹⁷ bir medeniyetin içinde olmak tercihiyle savaşları sona erdirmeyi başarmıştır!

Geri kalmış toplumlar için korku ve çekingenlik hâllerine son verecek bir iktidar kaynağında kimliğine son vermek, yeni olan bu güçlü egemenliği bütün sonuçları ve haklarıyla kendisi için de istemek ve dahi bu yolla mülk ve söz hakkı elde etmek iktisadi ve sosyal refahta aynı olmak yoluyla oluşturulan “sentetik akrabalık” bağlamıyla yepyeni bir özgürleşme tercihiydi: Bu durum, kendini korumak için herkesin herkesle aynı olduğu geniş bir aile modeliyle “Büyük İleri Atılım”ın bir parçası olmayı başarmaktı. Böylece evveliyatındaki gibi hor görülen yalnız, fakir ve kötü olmak yerine, şu hâliyle “Batılı ortak bilinç ve ortak yasayla” geçmişin kaprisli idealarından kurtularak soylu vatandaşlık için “sosyal kontrat” ve “akit” yoluyla devletleşmenin yeni bir koridorunu oluşturmaktı. Bu mahal âdeta kapitalizmin kendi ahali tarafından benimsenen ve kuşaklar boyu izlenen hâlinin bundan sonra “bir şahinden nasıl kaçabilirsiniz ki?” dediği “kırmızı yol”du. Çünkü bir şahinden kaçmak mümkün değil ise o zaman yelpazenin diğer ucunda uymak zorunda olduğunuz görev ve mecburiyetlerin olması normaldir. Bu da sizi himaye edecek yeni bir akraba grubuna ve topluluğuna teslimiyet demektir (Acemoğlu ve Robinson, 2020: 29-40). Böylece medeniyete dayalı kurulum şartlarıyla tesis edilen ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerin birliği üzerinden yürütülecek sentetik akrabalık, herkesin kendi ilke ve çıkarına göre belirlediği işleyişin ortaya çıkaracağı karmaşanın önüne geçilebilmesi için sözcük oyunları ile uydurulmuş kendine “yabancılaştırılmış” kurgu bir halkayı temsil anlamında karşımıza çıkacaktır.

Ekonomik ve siyasî dinamizmiyle ortak yaşamın kalbine oturtulan kapitalizm “İyi Bir Gelecek Projesi” ya da “En Yüksek Kazanımı Mümkün Kılan Yegâne İyilik Düzeni” olarak dünya düzeninde

¹⁶ A. Giovanni’ye (1999: 219) göre, Büyük Britanya dünyadaki hegemonyasını üç ayrı güç dengesi üzerinden sağlamıştır. Birincisi, Britanya’nın Avrupa üzerine kurduğu güç dengesindeki ustalığıydı. İkincisi, dünya ticaretinin serbestleşmesinde Britanya’nın liderliği idi. Üçüncüsü ise Britanya’nın Batılı olmayan dünyada elde ettiği liderliği kontrol gücüdür

¹⁷ Bir şeyi kurmadan sadece parçası olarak kazanım anlamında kullanılmıştır.

kozmetik tabirle 'Nizâm-ı Âlem'de büyüme ve koruma sağlamak üzere zorunlu olarak yerini almaktadır. "Zafer ona sunulmuştur"; bu nedenle savaşmadan her toplumun onun liderliğini izlemesi, kendileri için, keyifli ve zorunludur tıpkı bir zamanlar izlenen Avrupalı Lord'lar gibi. Kendine oluşturduğu zenginleşme ve gelişme terminolojisiyle göz kamaştıran parlaklığına ulaşıp yeni bir hayat kurmak için etkileşimine açık olanlar piyasada muteber olan o 'zengin' ya da 'gelişmiş' unvanına özendikleri için 'Nizâm-ı Âlem' boyutları ile örtüşecek bir 'toplumsal düzen'e kavuşmak üzere gayret göstererek bir nevi "ticarî acente" kabilinden eklemleme ortamına geçişe hazırlanmaktadır. Başka bir deyişle, kapitalizmi kendisine amaç edinenler için onu temsil eden belli yasalara ve reformlara uymak şartıyla hangi ölçekte olursa olsun işbölümü ve işbirliği sağlamak üzere fırsat tanınmaktadır. Artık onlar küresel dünyanın, devletsiz, topraksız ve kimliksiz küresel vatandaşlarıdır. Dünyada şirketler arasında yaşanan uluslararası şirket birleşmelerindeki çılgınlığa karışmak için sınır tanımayan şirketler gibidirler. Bu şirketler de mali yapılarını güçlendirmek, rekabet şartlarını artırmak için o kadar yüksek hızda birbiriyle evlenmiştir ki adeta bir "toplu nikâh" görünümü sergilenmiştir (Akman, 1999: 133)¹⁸.

Diyebiliriz ki kapitalizmde dünya genelinde hayata geçmeyi sağlayan söylemiyle dünya coğrafyasında uluslararası kesin sınırlara rağmen serbestçe dolaşacak bir gezinme hakkı elde etmekte ve iktidarını "ağaç" metaforu üzerinden dallandırıp budaklandırmaktadır. Sözünü ettiğimiz şey, kapitalizmin bu topraklarda ilerleyişi millî, dinî, kültürel mensubiyete bağlı değil, liyakata bağlı bir yapıyla dışsal bir dinamizm üzerinden içsel tüm dengelerle teması şeklindedir. Yeni akrabalıklar yoluyla binlerce yıllık kültürü toza dumana katan bu sistemin ötekiyle birlikteliği, Atilla İlhan'ın "hayatın ölüme en yakın noktalarını birleştirerek yaşıyoruz" dediği noktadır. "Kurucu babalar" olarak kendini tarihselleştirmeye müsait işbirlikçi bir yönetim tarzı geliştirdikleri için makul bir biçimde ötekiler ile herhangi bir zaman ve mekânda fark etmeksizin, kendine ulaşma ya da doğrudan katılıma yönelik bir felsefeyle hareket edebilmiştir. Bu yeni akrabalıkta "Ben" dairesini aşip "Biz" dairesine taşınmayı, kin ve garaz değil, servet, kudret, refah içerisinde bir hayat ve münevver bir bakış sağlanacaktı. Dünyayı otoritesi altında birleştirecek bir medeniyet olarak kendini aşma merhalesiyle başka milletlere de ulaşarak, aramızda artık küresel yolculukla "zaman ve mekân yok" diyecekti. Ne tuhaf şeytan için de zaman ve mekân yoktur, derler. Daniel Defoe'nun Dünya'yı "Şeytanın Krallığı" olarak tasvir ettiği şiirinde kapitalist ruhu en etkili biçimiyle ortaya koyan şu dizelerini¹⁹ (Özel, 2018: 59-60) kapitalist medeniyete mersiye olarak dizebiliriz:

Yakışır Servet sizin emsal taş gibi Irk'a

Fırtınaya ölüme aldırmadan

Madenin derinlerine dalan

¹⁸ ABD'de birleşmeler, dev şirketlere pazar paylarını artırmak, halka açık hisselerin değer artışından elde edilen rant gelirini artırmak, yönetim, üretim ve Ar-Ge maliyetlerinden tasarruf sağlamak için o kadar fazlaştı ki Amerika'da bu hızlı birleşme sürecine "Merger Mania" (Birleşme Çılgınlığı) adı verildi (Akman, 1999: 134).

¹⁹ Daniel Defoe, şiiri yaşadığı dönemde siyasî ve iktisadî tasarımlarına araç olarak kullandı. Çağının hicvi hakiketen bir çağ olduğunu söyleyen Defoe, şiirinde Dünya'yı 'Şeytanın Krallığı', İngiltere'yi ise kötü yola düşmüş bir kadın olarak tasvir ediyordu. Yukarıdakiler dizeler ise kapitalistleşme yolunda dört nala giden İskoçlara bir mersiye olarak düzüldü (Özel, 2018: 59).

Ulaşamaz Servet'e korkaklar, titrek eller

Deniz'den korkup, Kara'da dilenmekle avunan.

Kendi gerçekliğinden kopmuş bir dünyanın gerçekliğini kendine ilham noktası olarak alan kapitalizm, özgün düşünceyi sindirmek için her türlü ekonomik, politik, sosyal ve entelektüel bilgi birikiminin paylaşımından kaçınmayacaktır. Zaten temelde medeniyet karşılığı, belli bir yaygınlığa sahip olmak anlamındadır. Kapitalizmin tarihi boyunca kazandığı biçim ve elde ettiği yetkinlikler bakımından bu aşama kendisine arzuladığından daha yüce bir konum vermiş ve bu konum onu Fârâbî'nin 'Es-Siyâset'ul-Medeniyye Teorisindeki (Okumuş, 2016: 154) erdemli topluma ulaştırmasa da sosyo-politik bilim 'El-İlmü'l-Medeni' yani mutluluk olmadığı halde mutluluk sanılan mutluluk (Okumuş, 2019: 54) seviyesine çıkarmıştır. Kapitalizmin masum bir yerde durmadığı ya da en yüksek medeni seviye derken nurlu idealler taşımadığı, tersine ateş kadar yakıcı olduğu 'tek taraflı birikim kültürü' kazanımıyla açıkça anlaşılmıştır. Duyulan ve yazılanların arkasında kötü amaçları olan yeni bir gerçeklik olarak yaşadıklarına bakan halklar, yeryüzünün refah sağlayan bayındır kısmında olmadıklarını ve başkalarına yararlı olmak adına köleleştirildikleri "birlik olma" ve 'millet olma' kelimesini kaybederek, kimlik bilgilerinin önemsenmediği bir "kayıtsızlık" ekonomisine ve o ekonomiyle özü bir olan sosyal ilişkiler bağlamına karıştıklarını anladılar. İktidar ve hegemonyasını genişletmek için gittikçe artan oranda kendisine dahil ettiği halklar halkasıyla, özenli ve itinalı çalışılmış stratejiler dahilinde işletilen kapitalist sistem, tarihselliğine denk düşen bir derin işleyişle yeni bir 'görünmez el' daha icat etmiştir. Zenginliğinin kaynağı ve sebebi tam olarak anlaşılmayan bu sınıf, kapitalizmin bünyesinde serpilerek, gelişmiştir. Önceki ilişkiler içerisinde pek gözlenmemiş olan bu yeni sınıf, "dağıtıcı değil, toplayıcı" işleviyle muazzam bir sömürgeciliğe başlangıç oluşturmuştur. Kapitalizmin öncesinde dillerden düşmeyen; zenginlik, uzlaşma, birlik kavramları bu sınıfla birlikte yerini yoksulluk, çatışma ve ayrılık kavramlarına maharetle bırakmış ve esasen bu durum; hatlarındaki karışıklık ve karmaşıklık nedeniyle takipçilerin takipsizlik meseleleri olarak kendilerine dönük bir olumsuzluk şeklinde değerlendirilmiştir. Tarihte "Lordlar İttifakı" ya da Emevîlerin fethettikleri topraklarda düzeni sağlamak için kurduğu "İltizam Sistemi"nin (Acemoğlu ve Robinson, 2020: 133) işleyişine benzer bir biçimde sınırsız yetkiyle hareket ederek kendilerine dönük haksız ve sınırsız kazançlar sağlaması durumu kapitalizmin bugünkü işleyişine oldukça yakındır.

Dünyada hâkimiyet sağlamak adına âlemin bütününe kapsamına alan sisteme sahiplik eden 'Lordlar/Baronlar Kulübü' bir menfaat ortaklığı noktasında birleşen, önümüzde rakip gibi davranıp bizi aldatmalarına rağmen kendileri kapalı kapılar ardında kurulu acenteleri sömüren ve kendilerini -çeşitli güç ya da etki ağları üzerinden- daha çok zenginleştirmenin planlarını yapan akçeli işler çetesidir. Herkesin işlem yayını ve gönderimini gerçekleştirebildiği amma velâkin bu işlemlerin hiçbir dış gözlemci tarafından kaynak, miktar veya hedef bakımından gözlemine yapamadığı perdelenmiş bir halka açık işlem kütüğü kullanan kripto para karşılığı "monero" nun "izlenemeyen" (Sean, 2020: 1) işleyişi gibi işleyen bu sistem tam deyimsel karşılığıyla 'karda yürüyüp iz bırakmamak' tadır. Belli ölçülerde ekonomik okumayla bu efendiler kendilerini belli edip kral koltuğuna oturturken, söz konusu 'patronların' liderliğinin kutsanması sağlanmakta ve her yeni acente katılımıyla Yeni Çağ ve Yeni Birlik Ruhu, kesilmeyecek nefeslerle hâlâ büyük bir sevinç çığına dönüşmektedir: Sen de mi kardeşim? Ah! Bilsen burası ne kadar rahat...

4. KAPİTALİZMİN İNŞASI I : KAPİTALİZM-BİLİM İTTİFAKI VE BİLİMİN SİMGESEL DEĞERİ

*“Başkalarının aklıyla bilge olmaktansa,
kendi aklım la deli olmayı tercih ederim”*

Erasmus

Kapitalizmin asıl gücü ne parasından ne de silahından kaynaklanmakta; onun asıl gücü tüm toplumları kendi rengine boyayan kapitalist biçimlendirme yaklaşımından ya da işletim mekanizmasından kaynaklanmaktadır. Köklerini tarihin derinliklerinden alan kapitalist ideoloji tüm dünyaya yayılmak istenen salt ekonomik bir kurulum olarak ifade edilse de gerçekte o Batılı “ortak zihniyetin iktidarı”, o zihniyetin hâkimiyet “yapılandırması” ve “yayılması”dır. Başka bir deyişle kapitalizm; Batılı ekonomik, sosyal, politik ve kültürel ortak alana mensup olma ve bu alandaki ortak değerler bilinciyle “en yeterli”, “en etkili” ve “tek sürdürülebilir zihniyet” kategorisi olarak zenginleştirilmiş bir modern bilim nosyonudur. Farklı bir taraftan değerlendirildiğinde ise diğer ülkeler tarafından hiç sorgulanmadan, kendileriyle uyumlu olup olmayacağı değerlendirilmeden “daha zengin”, “daha iyi”, “daha ileri” olmak adına hâkim güç merkezlerine doğru rıza görünömlü bir yönelimdir. Reform, Rönesans ve Aydınlanma Çağıyla başlayıp²⁰ I. Sanayi Devrimi ve II. Sanayi Devrimi’yle devam eden tarihsel gelişim sürecinde kapitalizmin “en fazla istikbâl vaâdeden”, “en kalıcı zihniyet” biçimlendirmesi olarak dünyada kabul görüp benimsenmesinde en etkin rolü şüphesiz bilim dünyası ve bu dünyanın aktörleri olarak entelektüeller²¹ oynamıştır. Özellikle kapitalizmin

²⁰ Entelektüel kelimesinin kökeni, Latince’deki “intellectus” kelimesine dayanmaktadır. “Intellectus”, Fransızca’ya “intellect” olarak geçmiştir. “Intellect”, “zihin”, “anlama”, “kavrama”, “düşünme” ve “bilme yeteneği” anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, Fransızca’daki “intelligence” kelimesi de aynı kökten gelmekte olup, “zihniyet”, “zekâ”, “anlayış” ve “kavrayış” gibi anlamlara gelmektedir. Fransızca’daki “intellect” kelimesinden türetilmiş bir sıfat olarak “intellectuel” kavramı, anlama, kavrama ve bilme yeteneğine sahip olan kimseleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Entelektüel kavramının, öncelikle Fransa kültür coğrafyasından doğmuş olması, orta çağ Avrupa’sının yaşadığı tarihi süreç ile son derece ilgili bir olaydır. Bilindiği gibi, Orta Çağ Avrupa’sında, Hz. İsa’nın vahiy yoluyla getirmiş olduğu dini öğretinin içinin boşaltılarak Hıristiyanlığın aşırı bir şekilde kültürleşmesi sonucunda, baskıcı bir kilise yönetimi ortaya çıkmıştır. Böylece, din adamları oligarşisi üzerinden toplumun bütün hayat alanları, despotik bir şekilde denetim altına alınmıştır. Bir taraftan kilisenin, diğer taraftan feodalitenin baskısı altında ezilen toplumsal yapıları, bu koyu despotik güçlerin haksız iktidarlarından korumak ve özgür düşüncenin önünü açmak maksadıyla rasyonel düşünce kaynaklı başkaldırının ilk adımlarını Fransa’da atmıştır. Bir entelektüel iklimin doğması ve birbirini izleyen birçok entelektüel grubunun yetişmesinde, İtalya’dan başlayıp Fransa’ya, oradan da çevredeki toplumlara yayılan Rönesans ve Aydınlanma hareketinin çok büyük bir katkısı olmuştur (Eroğlu, 2020, kırmızılar.com)

²¹ Entelektüel kavramı eğitim alanında, akademide, kültür ve bilimsel araştırmalarda olağanüstü yetenekleriyle toplum içinde ayrıcalıklı konuma sahip olan aydınları nitelemek için kullanılmaktadır (İnce, 2006: 179). Batı’da “entelektüel” kavramı yerleşik bir terminolojidir. Türkiye’de ise “aydın” ve “entelektüel” kavramlarının aralarında belirli niteliksel bir fark gözetildiği dikkat çekmektedir. ‘Aydın’ ve ‘entelektüel’ hem algılamada hem de bir gruba atfedilen misyonlar itibarıyla benzer nitelikleri içerir. Cemil Meriç Türkiye’de aydın ve entelektüel arasında bir ayrım yapılmasını önerenler arasındadır (Meriç, 2003: 9). Bu konuda M. Foucault, M. A. Câbirî ve A. Gramsci değerlendirmelerine bakılabilir. Foucault ve Câbirî’nin “Entelektüel Özne” değerlendirmesi için bkz. Y. Şengül, Foucault ve Câbirî’de Entelektüel Özne, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 4, Yıl: 2022, 72-85. Gramsci’nin değerlendirmeleri için: Bkz. A. Yaralı Akkaya, Antonio Gramsci’de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi, Celal Bayar Üniversitesi, İ. İ. B. F., Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 2014, 26-46. Akkaya, Gramsci’nin ‘aydın’a verdiği üst değeri dikkate alarak kavramı çalışmada ‘entelektüel’ terimiyle kullanmayı tercih ettiğinin altını çizmektedir. Bu noktada entelektüel kavramının çok boyutlu açılımı ve konunun ayrıntılı bir

kazanımlarını artırmak ve menfaatlerini korumak adına bilinçli olarak girişilen iki taraflı yapılanma olarak “bilim-kapitalizm ittifakı” temelde kapitalizm için -tıpkı petrol ve doğal gaz gibi- doğal bir enerji kaynağı işlevi görmüştür. Ancak bu enerji kapitalizmin ortaya çıktığı topraklardan, girdiği topraklara ateş gibi düşen, yürekleri ve haneleri hararetiyle kasıp kavuran, karşındakini yoksullaştırıp, yoksunlaştıran ve tek taraflı kazanım esaslı zihniyet sarmalıyla bir “ateş çemberi” gibidir. Kapitalizm bu enerji kaynağıyla kendine yol açıp araladığı koridorla günden güne ekonomik, sosyal, kültürel ve jeo-politik yeni kuşatmalarla pozisyonunu güçlendirirken, diğer ülkeler bu cesur küresel hamleler karşısında gafilce avlanmışlardır.

Dünyadaki dengeleri gelişmiş ülke ve kapitalistler adına “kazan-kaybet” stratejisinin zarafetiyle süsleyen kapitalist-entelektüel ittifakın diğer toplumlara daveti, zorlama bir yaklaşımdan ziyade kendine eşlik çağrılarını kendini dönüştürmek isteyenlerin onların düşüncelerini desteklemek adına kabul edip rıza gösterdikleri toplumlararası “gönüllü bir mobilite ya da geçiş” niteliğindedir. Başka bir ifadeyle kapitalist-ittifakın sağladığı iktisadî modellemelere dayalı kurulum ve işletim düzeni ile entelektüellerin fikri olarak verdiği bilimsel destek “ileri”-“geri” toplum biçimindeki görünür bir gerginlikten ziyade bilimin tarafsızca! sağladığı iktisadi ve teknolojik potansiyelden yararlanarak toplumsal derinliklerindeki bir dizi ciddi soruna çözüm üretmek değer katıcı bir girişimde bulunma teşebbüsüdür. Bu nedenle geri kalmışlar için bilim-kapitalizm ittifakıyla işleyen güç sadece bütünleşme yoluyla dünya çapında daha iyisini elde etmek için yapılan karşılıklı bir irade tarifesi gibidir. Tıpkı küresel iş dünyasındaki ortak girişim (joint venture) yatırım ve yapılanması gibi. Oysa bilim-kapitalizm ittifakının ekonomik dinamiklerle konuştuğu bu iktisadî bütünlük işleyişi, bu toplumlarda ulus devletleri zayıflatan düzenleme ve kontrol gücüyle bir bağımlılık zinciriydi. Kapitalistleşme süreci olarak küreselleşmenin bu ittifakla ortaya çıkardığı asıl tehdit ise bir ölüm kalım mücadelesi yani bir egemenlik meselesiydi. Egemen iradî güç olarak karşısında duran kapitalizmin tarifesine kendini dönüştürebilir muktur güç olarak bakanlar sadece kendi geleneksel gelişim kapasitesini zaafa uğratmakla kalmayacak ne yazık ki ileride bir de siyasî otoritenin biçimlenmesine müdahale ile belki hukuken değil ama şeklen devletsiz sayılabilecek otorite işleyişleriyle karşılaşacaklardı. Bu nokta ayrı bir çalışma konusu olduğu için burada ele alınmayacaktır.

---

değerlemesi için: Bkz. N. Basov ve G. F. Simet, *The Intellectual: A Phenomenon in Multidimensional Perspectives*, Inter-Disciplinary Press 2010, <http://www.inter-disciplinary.net/publishing/id-press/>. Benim bu değerlendirmede ‘entelektüel’ kavramını kullanım tercihim ise kavramın ittifakla kaybettiği değeri, orijinal anlamından ayırıştırma isteğine yöneliktir. Entelektüel kavramına aynı ifade içerisinde yer edinmiş olan farklı yaklaşım ve farklı yaşam tarzları üzerinden yer verilmek istenmiştir. Entelektüel bu noktada, kapitalist-bilim ittifakı ile değer merkezli bir şahsiyet kazanımını sağlamak yerine menfaate dayalı çerçevesiyle ‘sözde entelektüel’ boyutuna indirgenerek konuyla ilgili tartışmaya alınmıştır. Sözde entelektüel kavramı, “bir entelektüelin dilini, tarzını veya konularını dürüst olmayan veya samimiyetsiz bir şekilde kullanan, ancak ‘gerçek bir entelektüelin’ ahlâkından ve yeteneğinden yoksun olma” anlamıyla kullanmak amaçlanmıştır. Bu kullanım ile devlet iktidarı ya da kapitalist sistemin iktidarı altında kendine ismarlanan konularla çalışarak güç, makam ve para ile donanarak merkezde ‘elit’ ismiyle yer edinen sözde entelektüeli, gerçek kişi benliğindeki orijinalinden ayırıştırmak ve içine düştüğü, değersizlik, karakter güçsüzlüğü ve menfaat düşkünlüğü ön plana çıkarmak istemiyle terim kullanılmıştır.

Kapitalizmin etkileme ve dönüştürme potansiyeliyle kendine avantaj sağlaması meselesi iyi değerlendirilirse işin tabiatı gereğiydi. Kapitalizmin egemenlik payıyla kayba uğranılmasının nedeni bu ittifakın halihazırdaki çabalarından değil, “gelenekselliği” ya da “yerelliği” yok edemeyen geri kalmışların hoşnutsuzluk yaratan niteliklerindendi. Bu açıdan ittifak mensuplarına göre onların ahlâkî yükümlülükleri söz konusu değildi. Çünkü bu haliyle bu halklar için varoluş bireysel ve toplumsal düzeyde esef veren kayıpları ‘nasıl’ ve ‘kimin’ tarafından kaynaklandığına “doğal” olarak bakmayı gerektirmekteydi. Kapitalizmin evrensellik ve “dünyalaşma” çağrısına “gelenek” ve “yerellik” temelinden cevap vermek kabul görececek bir durum değildi. Dolayısıyla ittifakın mensupları olarak onlar bu konuda hiçbir sorumluluk duymuyorlardı. “Sen mahiyetin itibariyle bu noktadasın...Dolayısıyla onlar için illâ “Niçin geri kaldınız?” sorusu sorulacaksa cevabı 12. asrın başında Edip Ahmet Yükneci'nin Atabetü'l-Hakayık'ta (Öksüz, 2013: 135) yer verdiği dizelerin anlamındaki bakışla yüklüydü:

“Sen bozusun dünya ondan bozuldu/ Sen artak sen andın ajun artadı”²²

Niçin bu dünyaya sitem edersin?"/ Nelük bu ajunka kılur sen gile

Bu bakış açısına göre, dünyanın geri kalmış ülke ve bölgelerinde güya yaşanması gereken bu süreçler yaşanmadığı için ya da bu ülkelerin tarihsel dinamikleri ve tercihleri yoluyla kendilerine referans aldıkları din, hukuk, gelenek gibi toplumu geriye bırakan ve rasyonel biçimde geliştirmeye engel yapılanmaların varlığı nedeniyle kendilerini geliştirip daha iyi bir toplumsal yapılanmaya dönüşmemişlerdi. Bu toplumların büyüme ve ilerlemeyi kendine çekebilmesi ve amaçlanmış bir başarı yakalaması yapısal olarak bünyelerinde patlak veren atalet ve gerilikten dolayı da mümkün değildi. İşte bu ülkeleri kapitalizm öncülüğünde motive etmek yalnızca ihtiyaç duydukları ilerleme ve gelişimi sağlamayacak aynı zamanda gelişmiş toplumlarda öykündükleri refah ve güç kazanımını da sağlayacaktı. Yeter ki tamamen kapitalizmin inisiyatifinde ve güdümünde kendilerinin tutunamadığı bu yapısal dönüşüm ile uğraşılmasına fırsat verebilsinler.

Halihazırdaki kapitalist medeniyetin gücü, bu toplumlar için kapitalizmin hâkimiyet kurulumuyla sonuçlanacak bir merkezi iktidar kategorizasyonu içerisinde yer almaya oldukça uygundu. İzlediği bu ilerleme ve elde ettiği gelişme çizgisiyle kapitalizm, kendini yüceltme duygusuyla hareket ettirecek gücü adeta bir tapınak olan modern bilim anlayışı ve bilimcilerle sağlayacaktı. Bilim ve bilim insanının üstlendiği rol, Batı dışı toplumlardaki güvensizlik ve şüphe aralığına bilimin özgür, özgün ve tarafsızlık özelliklerinden yararlanmak yoluyla kendi iktidar araçlarını meşrulaştıracaktı²³. Hiç şüphe yok ki o toplumlara verilebilecek en nitelikli

²² Günümüz Türkçesi'yle sol tarafta orijinal dildeki karşılığına da sağ tarafta birlikte yer verilmiş istenmiştir.

²³ P. Schwartz, İstanbul Üniversitesi özelinde ‘üniversite’ ve ‘hoca’ araştırma ve incelemelerini yaptığı kurum olarak üniversitelerin başarısızlığını iki temel özelliğe bağlar. Bunlardan birincisi “kifayetsizlik”; ikincisi ise “itimatsızlık” tanımıyla karşımıza çıkmaktadır. İtimatsızlık ifadeleri çalışmada yer verilen husus itibariyle çarpıcıdır. Schwartz'a göre: “Münevverlerin çoğu kendi şahsi kaderlerini milletinkinden ayırmakta haklı olduklarını zannetmektedirler. Vatanları için ölmeyi göze alanların çoğunda vatan için yaşamak arzusu çok gevşektir. Bundan dolayıdır ki hayat mücadelesinde hile, kanundan daha büyük bir itibara sahiptir. Kurnazlık ilim ve sanat bakımından yaratıcı dehadan daha yüksek bir kıymet taşımaktadır. Üniversitede mevcut olan mevkiler, birçoklarının hayat gayesi telakki edilmemektedir. Bilakis ancak hariçteki şahsî ve maddî işler için bir temel olarak kullanılmaktadır”. P. Schwartz, İstanbul Üniversitesi'nin Bugünkü Durumu ve İstikbâli, *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*. Editörler: N. K. Aras, E. Dölen ve O. Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, 315-365.

cevap bu olacaktır. Bunu başarmak için kapitalizm her türlü kaygı, endişe ve şüphenin karşısında kendine hizmet verecek “bilim-kapitalizm ittifakı”nın üyeleriyle ideolojinin geçerliliğini ve devamlılığını garantileyecekti. Özellikle Batılı toplumlar erken Rönesans’tan, yani 13. yüzyıldan beri yeni bir gerçeklik anlayışına doğru yol almaya başlamış Reform, Rönesans, Din Savaşları ve Sanayi Devrimi gibi birbirini tamamlayan sosyolojik-siyasal dönüşümlerden sonra bu ittifak ile modern yaşamın ideal biçimine ulaşmışlardı. İçinde hatırı sayılır bir çeşitliliği barındıran modern yaşamın öznelere, aralarındaki tüm sınıfsal ve kültürel farklara rağmen aslında dünyaya ve dünyadaki doğal ve beşerî olaylara tek bir özde kristalleşmiş hâkim bir bakış açısıyla bakmayı öğrenmişlerdi. Sözü edilen bakma/kavrama biçimi Bacon, Descartes ve Newton felsefeleri tarafından olgunlaştırılan kartezyen ideolojidi. Kartezyen duyuş modern olan her şeyi kapsıyor, modern zamanları tek bir paradigma içinde bütünleştiriyordu. Kartezyen olmak gerçeği kavramada ve kavranılan bu gerçeği ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden şekillendirmede “öngörülebilirlik”, “kesinlik” ve “biçimsellik” gibi unsurları önemsemek anlamına geliyordu. Bu bağlamda modern insanın gerçekle ilişkisi iki biçimliydi: Birbiriyle eş zamanlı olarak gerçek hem keşfediliyor hem de icat ediliyordu. *Keşif işinden daha çok bilim, icattan ise kapitalizm-bilim kompleksi sorumluydu* (Öztürk, 2020: 1).

Bu yönelim geri kalmışlıktan kurtulmak ve zenginleşmek isteyenler için tek bir üst ilkenin türevi gibiydi. Bilimsel bilginin evrenselliği, bilim insanının tarafsızlığı ve entelektüel işçiliği geçmişle bağını koparmak isteyenler için kapitalizme geçişi hızlandırıcı bir etki sağlayacaktı. Ancak ilerleyen zaman içinde kapitalizmin bilgi üretim üssü olan bilim yuvalarındaki aydınlar ve entelektüeller bu ittifak bağlamında belki o gün değil ama yüz yıl sonrasında doğruların ve doğruluğun düştüğü ters açının en utandırıcı bağlantısı olarak anılacaktı²⁴. Modern kapitalizm-modern bilim akrabalığı kapitalizmin değerini yükseltip kıymetini artırırken, “meta fetişizmi”, “yabancılaşma”, “sömürü”, artan “yoksullaşma” ve yükselen “kimlik bunalımı” gibi kavramlardaki kavramsallaştırma ve insanın kendi tarihini kendi içinde bulma yönüyle gerçekliğini inkâr mekanizmasıyla kendi değerini hatırı sayılır ölçüde düşürecekti. Geri kalmış ülkelerin kendilerine uyan ancak gelişimin yapısını bozan unsurlar ile kendilerine uymayan ancak ilerleme ve gelişimin etkinliğini görmeyi sağlayacak unsurlardaki değişimini kapitalizmin ilerlemeci, hesapçı ve ben’e dayalı yaklaşımına yönelik rıza ve kabul örüntüsünü kitle iletişim kanallarıyla o denli ustalıklı bu toplumlara “egemen elitleri” ya da “iktidar elitleri” yoluyla işlemişlerdi ki sonrasında bu algı yönetimi²⁵, “psikolojik savaş” tanımlamasıyla ulusal egemenlik, ulusal bütünlük boyutlarıyla stratejik bir mesele olarak değerlendirilecekti. Eroğlu’na (2015: 424-429) göre psikolojik savaş klasik savaşın fiziki güç ve imkânlarını kullanmak yerine, karşı tarafın ve hedef kitlenin etkili iletişim mesajlarıyla morallerinin bozulması, kendilerine güven ve saygılarının yıkılması, toplumsal bölünme ve parçalanmaya

²⁴ Alfred Von Martin’e göre entelektüeller, egemen güçlerin etkisi altında oldukları için sadece egemen olan sınıfın ideolojik üst yapı kurumlarını oluşturma ve meşrulaştırma şeklinde bir işlevi görmüşlerdir (İnce, 2006: 176). Ernst Jünger bu gidişattan dolayı sonraki zamanlarda bu birlikteliklere devletinde eşliği ile ortaya çıkan yapısıyla birlikte “iktidar elitleri” ifadesini kullanmıştır.

²⁵ Ronald J. Stupak, algılama yönetimini kavramsal düzeyde şöyle açıklamaktadır: Gündelik hayatta algılamalar; zihinsel ve deneysel algılamalar olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Deneysel algılamalar; dokunma, tatma, duyma, görme ve koklama gibi beş duyu organıyla algılananlardır. Zihinsel algılamalar ise bir olgu ya da konuyla ilgili mevcut düşüncelerimiz yoluyla algılamamızdır. Bu algılamada hedef kitleyi bilmek ve tanımak ve hedef kitlenin sınır ve şartlarını bilerek bu mesajı vermek önemlidir. Bu noktada davranışları akıldan öte duygular yönetmektedir (Göksu, 2021: 13).

maruz bırakılması, iç çatışmaların kıskırtılması, direnme ve mücadele etme azim ve iradelerinin kırılmasıdır. Böylece “karşı gelme”, “direnme” ve “savaşma” kapasitelerinin tahrip edilmesidir. Etkisi altında kaldıkları iletişim ve mesaj bombardımanı nedeniyle peşinen yenilgiyi ve teslimiyeti kabul etmiş olacaktırlar. Bu anlamda algılama yönetimi, güçlü ve egemen kesimin üzerinde psikolojik bir savaş uygulanmak istenen kitlenin algılarını iletişim araçları kullanarak değiştirme ve şekillendirme işlemleridir.

Bu algı oyunları ile geri kalmış ülkeler için kapitalizm “yaşamının anlamını paraya, zenginliğe ve güce çeken mutlu insanların ülkesi” olarak kendilerine nüfuz etmeyi hak görececek bir iktidar olarak kabul edilmekte ve sorun artık mücadele etmekten ziyade onun ehliyetli ve yetkin olduğu dünyaya nasıl katılacağını öğrenmek ile ilgili görülmektedir. Entelektüellerin desteğiyle yapılacak olan onun ‘zengin’ ya da ‘gelişmiş’ unvanına ulaşmak için sadece tarihsel köklere sırt çevirmek ve onun “tek iyi” ya da “biricikliğine” sığınmak olacaktır. İşte tam olarak bu noktada “eski” ve “yeni” kavramının arasındaki uçurumda kaybolan bu toplumlar için üretilen çözüm ile ilgili bilgi birikimi ve düşünce biçimine tam bağlılık sağlanacaktır. Böylece teknik doğrular, verimlilik ve etkinlik arayışları gibi kavramların mantık gücüyle toplumlara “hafıza kaybı” yaşatılıp “akıl bütünlüğü” bozularak gerçeklikten koparılacak ve bütünüyle anlam dünyasını kaybetmeleri (Dikmen, 2017: 23) sağlanacaktır. Kültür endüstri sürecini harekete geçiren kapitalist piyasa ile “var olandan başkayı görme gördürebilme” yetisi artık bir tür uğursuz bir yabancılaşmanın önünü açacaktır: Böylece 20. yüzyılda otomasyondaki gibi kültürde de “kitleleşmeyi” ve “kitle kültürü” ortaya çıkaracaktır. Pop kültürünün tüm dünyayı istila ettiği böyle bir dönemde, “popüler kültür” ya da “kitle kültürü” olgusu da toplumların “kültürel biriciklik”ten vazgeçerek “kitleleşmeyi” anlaşılabilir bir dönüşüm olarak kabul ettirecekti. Ancak bu süreç gelenek denilen değer kaleminin kültür mirasından tasfiyesiyle yaşanan bunalımların başka bir yüzünü gösterecektir. Walter Benjamin bu durumu teknik karşısında sanat eserinin “orijinalliğini” kaybederek “çoğaltılabilirlik” kazanması üzerinden söz konusu ederek sanat eserinin aura’sını kaybettiğini ve böylece bir yapıtın diğerinden ayırt edilemez hale getirildiği fotoğrafçılık sanatıyla alımlayıcı bir biçimde ortaya koymaktadır (Benjamin, 2001: 50-65).

Az gelişmiş toplumları kendine bağlılığa, itaate mecbur bırakan bu adımlar geri kalmış toplumların varlıklarını yok ettikleri öznellikleriyle birlikte kapitalizmin statü beğeniliği olacaktır. Kapitalist perspektif çerçevesiyle projeksiyonsuz, pusulasız, fikrî yoksunluk çeken bu toplumlar onun yapısalcı, inşacı, insanlık tarihinin biricik ilerleme ve zihniyet rotası altında “ikincilik konumu” içinde olduklarını kabul edeceklerdir. Geri kalmış toplumların kararlı kaderci halinin Nietzsche’nin şu görüşüne benzer bir davranış kalıbı oluşturduğu söylenebilir: “İnsan, hiçbir şeyin ne geriye ne ileriye dönük...var olanın değişmesini ister. Gereklilikler karşısında her türlü idealizm bir yalan olduğundan, gerekli olanı sadece kabul etmek değil, onu sevmek de zorunluluktur” (İnce, 2006: 177). Bu toplumların bir çeşit “çaresizliğin spesifik duygusu” ya da “öğrenilmiş acizlik” içinde oldukları söylenebilir.

Hangi noktadan bakılırsa bakılsın periferi oluşturan yeni paydaşların farklı köken kaynaklı yaşamları, kapitalist zihniyetle örülü “Yeni Değerler” modellemesiyle hegemonik itaat üzerinden aşındırılarak maziye bırakılacaktır. Bu nedenle merkezde sanayileşme, büyüme, kalkınma gibi kavramsal içeriklerle gelişim analizleri yapan hegemonik ittifak Batı dışında kalan kapitalistleşmemiş toplumları kapitalizme karşıtlıkla ya da onu benimsemeyen hatta ondan uzak duran özellikleri nedeniyle inceleme konusu dahi yapmamıştır (Küçükkalay ve

Yılmaz, 2020: 70)²⁶. Bu toplumlar, içinden geçilen toplumsal/tarihsel sürecin aktörlerine göre kapalı devre oluşumlarla geride kalmanın mahcubiyeti ve ezikliği içinde kapitalizmin iktidar ve salâhiyetini zaten kabul edecekti. Kapitalist ideolojinin en büyük günahı belki de buydu: İçerik manipülasyonu ya da dezenformasyonu nedeniyle kendi potansiyelini göremeyen, kendi etrafında sürekli patinaj yaparak kendini aşındıran bu toplumların acizliği yüklenmelerine sebep olmak²⁷. Hakikaten, kapitalizmin güç öznesi olarak bilim insanları geri kalmış toplumların bu hallerini kendi kuramsal argümanlarını içinde hatırı sayılır bir çeşitlilikle tezlere dayalı olarak savunacaklardı. Kapitalizmin bilim tek'elinde geri kalmış ya da az gelişmiş ülkeleri biçimlendirmesi iki grup altında mümkün olmuştur: 1-Tarihçiler 2-İktisatçılar.

5. KAPİTALİZMİN İNŞASI II: GELENEĞİN YAPI BOZUMU VE TEK'ELCİ BİLİM ETİĞİ

"Doğru sorunlara yanlış çözümler hem kuramsal olarak hem de pratikte, o sorunları görmezden gelen ya da es geçen yanlış yönlendirilmiş bir çabadan daha değerlidir."

Gianfranco Poggi

Yaygınlığı, etki gücü ve ortaya çıkışından itibaren karşıt hiçbir ideoloji tarafından sarsılmayan yapısıyla kapitalizmin, gelmiş geçmiş tüm ideolojilerin en güçlüsü olduğu düşünülmektedir. Bu gücü, kapitalist ideolojiye ait *"eşitlik, özgürlük, zenginlik"* gibi vaatlerin cazibesiyile açıklamak dar çerçevede mümkün görünse de bunun eksik bir yaklaşım olacağı kabul görmektedir. Kendi içerisindeki çelişkilere rağmen hiçbir ideolojinin elde edemediği bu gücün ardında kapitalizmin işleyiş biçimi, taşıyıcıları ve en önemlisi yeni koşullar karşısında kendisini sistematik biçimde yeniden yapılandırma becerisi yatmaktadır (Tüysüz, 2021: 48). Kapitalizmin yeniden biçimlendirme becerisinin bütünüyle övünülecek bir şey haline dönüşmesi, sadece *"eşitlik", "özgürlük", "zenginlik"* vaadlerinin değil, birbiriyle ilişkili ve tutarlı toplumsal tarafının da yönlendirdiği derin bir anlayışla gerçekleşmiştir. Kapitalizmin ideolojik üstünlük sağlamak için dayandığı kaynağa dikkatleri yöneltmek anlamında *'irade beyanı'* çalışmalarının oldukça önemli olduğu hatırlanmalıdır. Başlangıç olarak kapitalizm, ekonomik refahın önündeki engelleri bertaraf edecek kurum ve yasalara gerekli desteği sağlayacak bir açılım; *"bilim"* ile kendini var kılacaktır. *"Kapsayıcı"* ve *"kuşatıcı"* iktisadi kurumlarıyla kendini ayakta tutabilmenin yolunun bilimsel gelişme ve genişleme kapasitesine bağlı olarak gerçekleşeceğini keşfeden kapitalizm bu destek ile kendisine *"dokunulmazlık hakkı"* sağlayacak bir dolaşım özgürlüğüyle devamlılığını garanti altına almıştır, diyebiliriz.

²⁶ P. Baran, A. G. Frank, I. Wallerstein ve S. Amin gibi iktisatçıların öncülük ettiği neo-marksistler, Avrupa dışındaki dünyayı Avrupa merkezci bakış açısından kurtararak incelemelerinin merkezine oturtmaya çabılıyor ve kapitalist yayılmayı olumlu bir unsur olarak reddetmelerinde, bu ülkelerin temel koşulunu kapitalizme eklemeye değil, kapitalizmden kopmak suretiyle gerçekleşebileceğini ifade ediyorlardı. Çünkü yazarlara göre kapitalizm, kapitalist olmayan uluslar için olumlu bir etkiye değil tam aksine onları geri bıraktı ve sanayileşmeyi engelleyen bir etkiye sahipti. Bu düşüncenin öncülüğünü ilk olarak *The Political Economy of Growth* (1974) isimli kitabıyla Paul A. Baran yaptı (Küçükkalay ve Yılmaz, 2020: 69-70).

²⁷ Türkiye'de kapitalizmin gelişiminin kendi mecrasında ilerleyişi toplumsal ilişkileri anlama mantığı ile dönüştürme mantığı arasındaki ilişki, Türkiye gibi 'Geç Kapitalist' toplumlarda daha gerilimli olmuştur. Geç kapitalist toplumlarda, erken kapitalistleşen ülkeler arasındaki ilişkiler temel analiz birimi olmuştur. Toplumsal pratiğe müdahale etmenin temel belirleyeni "dışsal müdahale" ya da "emperyalizm" olunca bu tarz alışı "üçüncü dünyacı" bir nitelik kazanmıştır (Ercan, 2003: 643).

Çoğumuzun görmezden geldiği ve siyasetten daha yıkıcı bilimsel güç liderliğinde kapitalizm, elde ettiği “dokunulmazlık hakkı” ile toplumsal tüm kurum ve alanlara istediği gibi girebilecek bir işleyişin sahibi olmuştur. Kuşandığı bilimsel güç ve ekonomik söylem ile kapitalizm diğer toplumlar için cezbedici büyümlü bir dünyaya karşı bir yönelimi temsil etmektedir. Kapitalizm geri kalmış toplumları etkileyecek bir denge oluşturmak adına kendi karşısına “karşıtı” olarak onu ilerlemekten alıkoyan potansiyel engel olarak formüle ettiği “gelenekçi yapılanmayı” koymuştur. Bu çekiciliği oldukça yüksek formülasyon ile kapitalizm karşısında gelenek “potansiyel bir tehdit” ya da “geçmişe dayalı kirlilik” biçiminde değerlendirilecek böylece kapitalizm kendi varlığını ve kabulünü daha fazla meşrulaştırarak ilerleme sağlayacaktır. Aslında bu işleyiş, aydınlanma felsefesi düşünürlerinin destek aldığı ve Smith’in düşüncelerine de dayanak aldığı kavram ‘stoacı ahenk’ ya da ‘evrensel ahenk (cosmic harmony) yasası’na dayanır. Bu yasaya göre Smith, insanların başka bir kimsenin eylemlerini ve karakterini, kendilerini o insanın içinde bulunduğu pozisyona koyup kendi duygularını bireyin davranışını motive eden duygulara uydurabilirlerse bu durumu onayıp kabul edeceklerini, içine giremedikleri davranışları ise reddedip kınayacaklarını belirtir. Bu yasayla kapitalizm “kurtarıcı” rolüyle refahı yüceltme adına giriş yaptığı toplumlarda “bilim” ve “bilim insanı” marifetiyle iyilikleri azamileştiren bir sistem olarak beğenilip kolaylıkla benimsenecektir. Böylece kan dökmeden, ikna süreciyle halklar kendi hisselerini artıracak şekilde yeni haklar kazanacak “usta”lara özgü bilgi üretimleriyle kültür pazarının mahir işlerini işleyeceklerdir. Antik Çağ’dan beri değinilen “esin perisi” olarak ifade edilecek ama “Daimon” (Nalbantoğlu, 2008: 15) olarak daha ilham verici kritik bir rehberlik yoluyla bilim; bu toplumların kendi özgün talihleri adına kârlı çıkacakları “iyilik”, “bolluk”, “bereket” ve “mutluluk” ölçüsü olarak kabul görüp itibar kazandıkça kapitalist sistemin yerleşikliğini de aynı oranda hızlandıracaktır. Velhasıl bilim ve bilim insanı zamanın galibi, idarenin hâkimi, itibarın vesikası olacak ve yine taş taşıyıp, toprak döşeyen memleket evlatlarının iltica edeceği kendini geliştirme kuvveti ve ilerleme hedefi olarak kucaklanacaktır. Böylece bilim, toplumları kapitalizm yoluyla en iyi seviyeye taşınacağına ikna edecektir. Bilimin tarihsel süreçte kendini inşa süreci ve varlığı, kapitalist ideolojinin yarattığı iktidarlar üzerine yaslanarak gerçekleşmiştir. Bu durumu daha iyi ifade etmesi için arkeologlar “yapısökümü” kavramına başvurmayı istemişlerdir. Bilimi ve bilimcileri, toplumların arkeolojik hayallerinin “yapısökümü” (Dikkaya, 2008: 79) ya da “yapı bozumu” durumuna getiren davranış biçimi, onların doğru yönde davranmaması ve tarihsel bütünlüğü yok edecek şekildeki soy kütüğü araştırmaları ile iktidar odaklı yaklaşımları olmuştur. Bu noktada, bu toplumlar tarihsel anın iktidarı olan kapitalizm ile güç birliği yapmış ve onun kendi çıkarlarını maksimize etmesine imkân sağlayacak “usta” donanımıyla bilim ve bilim insanıyla karşı karşıya kalarak eşitsiz bir güç uygulamasına maruz bırakılmışlardır.

Dayandığı bilimsel temel ve bilim insanı desteğiyle kapitalizm Batı medeniyeti üzerinden karşılaştırmalarla diğer toplumları “ötekileştirme”, “aşağılama”, “suçlama” eğilimiyle o toplumlarda var olan iktidarların kendini sahiplenmesi açısından eşsiz bir kabul alanı ve benimseme sağlayacaktır. Kapitalist ideolojisi karşısında yapısal nedenlerle aciz bir pozisyonda kalan gelenekçi taraf ise atalarının kültürü üzerinden saldırıya uğrayacak ve küçük düşürülerek aşağılanacaktır. Bu işleyişe özel olarak çalışılacak bu kültürlerin etnik, coğrafik, zamansal ayırt edici yönleri itibarıyla kökenle ilişkili *imge-simge-hafıza kullanımı* üzerinden “egemen özne kimliği” yönüyle kapitalist paradigmanın kabulüne doğru bir politik tasarıma çekilecektir. “Edilgen”, “ataerkil”, “cinsiyetçi”, “muhafazakâr” ve “kollektif” tipolojisiyle

kapitalizmin karşısında duran bu toplumsal kimlikler, liberal bilgi ve bilim yapılarının sunduğu yeni kavramsallaştırma ve modelleme ile teoride baskın olanın pratikte de kendi kendini pekiştirmesini sağlayan bir çoğaltımı mümkün kılacaktır. Temsilcilerinin akıl üstü rollerine rağmen, kapitalizm ile olan yeniden inşa sürecinden fayda görmeyenler ya da patolojik alanlarıyla zaferinden zarar görenler meşrulaştırması olarak da “usta” dillerden; “reformatör olmayan gerici, yobaz, âmir hükmünü ‘âdet edinmeyiniz, âdet bozmayınız’ hükmüyle alt eden toplumlar” suçlamasıyla tarihin bitmeyen sesi olarak varlığını güçlendirecektir. Böylece artık bu karşılaşmada yenik düşen toplumlar kültürel özgünlüklerini koruyamayarak gelenekçi yapılanmalarını geride bırakacaklardır. Onlar için geçmiş artık yer yer nostaljik olarak anılan “kayıp miras” biçiminde tanımlanacaktır. Bu safhada artık gelenek varlık sebebini yitirecek bilim diliyle hicvedilen kurulumu yoluyla birkaç yüzyıllık krallığın devrilişini izleyecektir. Bilim kanunları önünde örfün saltanatı zayıflayacak, bilim hayata karışıkça örfe duyulan lüzum azalacak hatta belirli bir noktadan sonra manasız ve gereksiz görülerek kaldırıp atılması gereken “yeni”nin “eski”si olacaktır. Kapitalizm daha öncesinden görülmediği kadar kendini bilimden teknolojiye yasladıkça bu iştah daha kabarcak ve 1950’lerin başından itibaren, sadece bir ya da iki nesil öncesinin kapitalizmiyle kıyaslandığında dahi, artık her yerde olacak şekilde ve her yere nüfuz ettiği noktaya kadar genişleyecektir (Bookchin, 2018: 203).

Oysa kâdim atalar üzerinden bu toplumlara kazandırılmış emanet olarak gelenek; mevcut halkların arkeolojik kökü, tarihsel saflığı ve bitmeyen coğrafik devamlılığı olarak kendini düşmana ya da ötekilere karşı güçlü kılan gerçek bir “savunma mekanizması”dır; çünkü o, bütün mermileri biten halkların bitip tükenmeyen fikir barutudur. Tamamen bilinir ve görünür örnekleriyle kudretin, şevkin, tükenmeyen kahramanların, bitmeyen millet sevgisinin tutunma zeminidir. Çelişkili bir temsil ile kök bilincini kaybetmek adına geleneği, kötölemek ve küçümsemek için kapitalistlerin keşfettiği, aptalların ise inandığı bir ihtilal hâli ve iktidar temsilidir. Hobbes’un “egemen olan her zaman meşrudur ve güçlü olan haklıdır” sözü, bu meşruiyetin lehine devlet kapasitesinin inşa edilmesiyle devamlılık sağlamıştır. Böylece kapitalizm, kendine özgü ana hatları ile ekonomik ilerleyişini kısmen gevşetilmiş siyaset bir güç ile fonlayarak, kendine direnç göstermeyen toplumlarda öngörülenin çok üstünde “aşırı kâr”lar kazanacak düzeneği kendi içinde kurmuştur. Kapitalizm bilimin gizil gücünü kullanarak kendisine özel bir ayrıcalık istediği noktada iktidarını kurmayı engelleyen yerlileri aşağılayarak olumsuzluğa düşürecektir. Dolayısıyla bir toplum kendisi için “kapitalist” tanımını kullanamıyorsa, medeniyeti kabullenişini engelleyen yapı olarak kültürüne bakması gerekecekti; orada zaten ne denli mahalli ve yerli birim ve tutumlarının olduğunu fark edecekti. Bunlar; Amerika’nın “zencileri” gibi, hâkim ruhu yakalayamamış sefil kesimi olarak görülecekti...O zaman kapitalizm ilerlemek için tek yol ise her toplumun kendi özgün tarihi yapısıyla kendini aralaması nasıl ilerleyeceğini ya da hangi kazanımlar elde edeceğini de belirleyecekti. Bu konuyla ilgili güçlü bir kavrayış ve sahiplenme bu gelişmemişlere “millî öz”lerinden kaynaklı blokların etkisinden kurtulmayı sağlayarak kapitalizme yazgılı olan “üstünlükler” ve “üstün olma” ayrıcalığını edindirecekti. Tam tersi ise “ulusların düşüşü” manasında olacaktı. Kapitalizm bu yönüyle bir “Yıkım Devrimi”ydi. Acemoğlu ve Robinson’un “tek bir adam tüm zaferi kendisine mal ederken çoğunluk altta kalmaya ve itaate alışır” (Acemoğlu ve Robinson, 2020: 132) sözleriyle paralellik taşıyan bir tarihsel süreç kapitalizm ile tekliğini ilân ederken diğerleri kapitalist hâkimiyetin altında kendi yıkımlarını gerçekleştirecekti.

5.1. Kapitalizmin Yayılımında Yozlaşma Etkisi: Tarihin Eğriliği Üzerine Düşünme

Bir halkı yok etmek için atılacak ilk adım hafızasını silmektir. Kitaplarını tahrip edin, kültürünü ve tarihini tahrip edin. Sonra birilerine yeni kitaplar yazdırın, yeni bir kültür imal edin, yeni bir tarih icat edin. Kısa bir zaman sonra millet kim olduğunu ve bir zamanlar ne olduğunu unutmaya başlayacaktır. O milletin çevresindeki dünya ise o milletten daha çabuk unutacaktır.

Milan Hubli- Çek Tarihçisi

17. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin içine düştüğü büyük tuzak, aslında başka bir “kapan” hikâyesinin başlangıcı oldu. 19. yüzyılda belirgin biçimini alan bu durum, *doğa bilimleri* ve *sosyal bilimler* alanında bundan sonra karşımıza çıkacak *iki kültürlülük* meselesiyle, bir ayırıcı rol gördü. Kapitalist çatı altında bir üst'lük ve bir ast'luk durumuyla “geçmiş”, “gelecek” karşısında hep alt edilecek temel olarak işlendi. Çünkü, ilerleme düşüncesine olumsuz etki edecek her şey ‘*gerçek bilginin standartlarına uymayan*’ bağnaz bir gelenek bilgisi olarak ele alınmakta, derin bir şüphe yaratıp aydınlanma ve moderniteye olan anlayışsızlığı nedeniyle vedalaşmak gereken antropolojik yığın ya da birikim olarak değerlendirilmekteydi. Böylece Newton fiziğinin temel alındığı *doğa bilimleri* anlayışı, çizgisel ve ilerlemeci tarih anlayışıyla el ele vererek geleneği kapitalizmin arka sokaklarına bırakarak terk ettirecekti. Bu pozitivist bakış normleştirilerek tarihçiler tarafından da benimsenecekti. Tarihi yazanlar da sanki daha önceki her şey, “*şimdiki*” zamanda nasılsa öyleymiş gibi bir hal alısla hareket edecek ve iktidarın varlığını sürdürülebilmesi adına, ihtiyacı olan en önemli şeyi ona sunacak bir pozisyonda kendine yer alacaktı.

Böylece bu süreçte tarihçilerin aslî görevi, hükmedenlerin isteklerine ustalıkla ya da büyüklükle cevap vermek olarak kurgulanmıştır. Böylece kapitalist sistem tarihçileri kendine yaklaştıracak bir yapılandırma ile hâkimiyet ağlarını örerek onları da kendi saflarına çekmiştir. Walter Benjamin'e göre dünyanın bu haline bakarak konuşursak şimdiye kadar tarihi yazanların *galipler* olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü; “*Hep galip gelenler, bugün hükmedenlerin altta kalanları çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar. Her zamanki gibi ganimetler de alayla birlikte taşınır. Bunlara kültürel zenginlik denir*” sözleriyle yaşananları özetleyecektir. Walter Benjamin galiplerle mağlupların, muzaffer olanla yenilmişin aynı tarih anlayışını, aynı akli paylaşamayacakları düşüncesinden yola çıkarak sözlerine şu şekilde devam etmektedir: “*Tarihçiler geçmişten bir hazine, bir miras olarak söz ederler. Tarihin ezilen sınıfları içinse tarih bir enkaz, bir yıkıntılar yığını, bir talan alanıdır. Bir dizi öykünün birbirini doğurarak bugüne doğru ilerlediği bir birikim değil, geçmişin bugüne kavuşması değil, bir öykünün başka öyküleri tüketerek, unutturup yok ederek kendini tek kılması, geçmişin beklentilerinin yok edilmesidir. Bu yüzden kültür denen sürekliliğin ardında hep bir barbarlık vardır* (Benjamin, 1993: 32) demektedir. Walter Benjamin “*galiple duygudaşlık*” içinde olan tarihsel yaklaşımın, evrensel bir tarih yazımı yapmak ya da bugünün ve yakın zamanın eşitsizlik ve ayrımcılık üzerine temellenen tarihsel gerçekliğini meşrulaştırarak, tarihsel akışın devamlılığını sağlayan analitik tarih yaklaşımına “*tarihselci*” yaklaşım adını vererek, bu yaklaşım ile tarihçilerin kapitalist sistem yanlısı işleyiş gösterdiklerini geleceğe ilişkin kurgunun, kurucu öznelerinden biri olarak kapitalistlerin yanında yer aldıklarından söz eder.

Çağımızda kapitalist perspektifle, insanlık tarihinin kaydettiği birikim ve bellek anlamındaki geçmiş hayat ya da tarihî ifadesiyle gelenek, “*devrini tamamlamış*” anlamında kullanılmaktadır. Bu şekilde çoğunlukla bugünkü zamanın getirdiklerine dayanamayan eskiyen, değişmezliği nedeniyle katılışp ileriye gidişi engelleyen yapılar anlamıyla, etkisi zayıflamış alışkanlık ve kuralları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kapitalist paradigmanın zaman kurgusu sonucunda rolü şaşılacak derecede küçültülen gelenek ile yapılmak istenen şey, “*hatırlamama kültürü*” üzerinden “*neyi unutmak gerekir?*” sorusunun cevabını vermek biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanımlama, mevcut toplumlar için yeni başlangıçlar oluştururken, kendi olma ayrıcalığına dayalı “*öz kimliğini*” kaybetmek anlamındadır. Kapitalist duygudaşlığa kültürleri açık hale getiren bu yorumlama biçimi modern ulusların prototipini ortaya çıkarırken, halkların ve halk kültürlerinin yok oluşuna zemin hazırlayan *sosyal mühendisliğe* dayalı bir üst yapı çalışmasıdır.

Etnolog Jan Vansina, 1985’te yayınlanan *Tarih Olarak Sözlü Gelenek* başlıklı çalışmasında özgün bir yeri olan sözlü tarihin önemine dikkat çekerken, tarihî bilincin birbirini takip eden kuşaklar arasında sadece iki düzeyde varlık bulabileceğini belirtir: *Köken ve yakın geçmiş*. İkisi arasındaki sınır, kuşaklarla birlikte ilerlediği için, bu iki düzey arasındaki boşluğa “*the floating gap*” adını verir ve bu tanımlama daha sonra Assmann tarafından “*kayan boşluk*” olarak ifade edilir (Assmann, 1997: 56). Burada Assmann’ın üzerinde önemle durduğu konu “*duygudaşlık*” için gerekli olan “*duygu birliğinin*” ortaya çıkamamasıdır. Bu durumu önemseme nedenini ise Assmann; çünkü bu milletlerin kökleri daha önce anılan fikirlerde saklıdır, ifadesiyle derinleştirir. Eğer toplumsal olarak bir hatırlama kültürü ile bu bağlar güçlendirilmez ise, daha sonra oluşan fikirlerle onların kendini yeniden inşa etmeleri sağlanmış olur. Böylece hiçbir “*otantik hatıra*”sı olmayan bu milletler, önemli bir değişimin bilincine vardığı andan itibaren grup/toplum olarak var olmaktan vazgeçer ve başka bir gruba yer açar. Kendini ortak olarak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal gruplar ise geçmişini özellikle iki noktada koruyacağını altını çizer: “*Kendine ait özgünlüğü*” ve “*sürekliliği*”. Kendine ait özgünlük oldukça değerli bir işlev sağlamaktadır. Zira, toplumlar kendisi hakkında yarattığı bu anlayış ile, farklılıkları dışarıya karşı vurgularken, onları içeri dönük olarak önemsiz gösterme çabasında bulunur. Böylece “*kimlik bilinci zaman içinde gelişir*” ve bu sefer olaylar, bir şeye karşılık gelme, benzerlik gösterme ve süreklilik temelinde seçilerek korunmuş olur (Assmann, 1997: 47-57).

Bir toplumun kültürel yapısıyla örtüşen diğer temel ilke ise, sürekliliktir. Bireyler toplumun düşünce dünyası içine doğarlar. Bununla kastedilen, her birey ya da kuşağın kendi kültürünü ya da düşünce dünyasını yaratamadığı, ancak yaratılmış olanın içinde doğup onu içselleştirerek sonraki kuşaklara aktarabilmesidir. Böylece tarihsel olarak kültürel yapının omurgasını oluşturan, “*değer*”, “*kurum*”, “*gelenek*” ve sair unsurun takibi sağlanır. Dolayısıyla her konu hakkında yeni fikirler üretilerek öne sürülse de düşüncelerin üretilmesi için kullanılan tüm malzeme eskidir. Bu konu süreklilik bağlamında değerlendirilir. Sürekliliği oluşturan unsurlar hem düşüncenin hem de kültürün unsurları olarak, “*aynı tarihsellik*” özelliğine sahiptir. Böylelikle süreklilik, tarihsellikle örtüşür. Çünkü geçmişte üretilen “*değerler*”, “*kurumlar*” ve “*gelenekler*” insanın tarihselliğini, tarihselliği ise bu unsurların sürekliliğini açıklar (Bıçak, 2011: 117). İşte geleceğe söyleyecek sözü olan milletler geçmişinden ilham alır. Öncekinin yaptığını tekrar etmez. Yeni imgeler, yeni simgeler, yeni bir üslup oluşturur ancak bunu toplumsal hafızadan beslenerek yapar.

Bahsedilen işleyiş aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir. Kültürün bu yanı bireylere “biz” deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir “biz” de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapı, bir toplumun “gönüllü belleği” olarak harekete geçerek, geleneğin akışıyla, kendini düzenleme ve tanımlama sağlayarak yaratılan kültürü diğer kuşaklara aktarır. Assmann, *Hatırlama Mekânları, Zaman ve Kimliğin Kültürel Kuruluşu* adlı doçentlik çalışmasında (1991) geçmiş ve bugünün iç içe oluşunu “doğumların tekrarlayıcısı” dediği (Assmann, 1997: 23) efsanevî bir ifadeye taşıyarak bu bağlantıyı nam salan bir devir konumuna getirir. O zaman diyebiliriz ki: Kim bugünden yarına bu biçimde bakarsa, dünü yok olmaktan kurtarmak ve hatırlayarak yaşatmak zorundadır. Çünkü geçmiş ancak hatırlanarak yeniden kurulur ve ancak kendisiyle ilişki içinde olduğunda var olabilir. Geçmişin izlerinden ayrılmak üzere aniden güncelleştirilen kültürel yapı içerisinde var olmak, başkalarının düşüncelerine bağımlı kalmak demektir. Bu ise “değerlerin etkisizleşmesi”, “kurumların yozlaşması” ve “geleneğin işlevsizleşmesi” demektir. Geçmiş içinde kendisinin de düşünülmüş olduğunu görmeyen milletler, kendisine hediye edilen şimdiki zamanla birlikte, bir daha geri gelmemek üzere yitip gidebilirler. Tarihi duyumsamayan, bugüne sığdıran, gündemdeki her alıntıyı kendine iş edinen kuşaklar, kendi gelecek zamanını bile bedeli ucuz ödenen bir karşılık olarak konformizme kurban olarak vermişlerdir. Geleneği alt eden her bir girişimin yanında yer alıp beraber olmak, her tür ortaklığı kaybetmek demektir. Bu şaşkınlık duygusu hiçbir “bilme” duygusunun yanına bir daha gelemeyeceği kitleleşmeyi getirecek ve burada ilerlemeye körü körüne inanma idealiyle “bedavadan var olan doğa” olarak görünen sunî bir kâr alanı üzerine oturacak ve kendi yok oluşunu hazırlayacaktır.

5.2. Kapitalizmin Yayılımında Yozlaşma Etkisi: İktisat ile Haritaları Birleştirmek

*Ekonomide doktrinler yoktur;
ekonomi bilenler ve bilmeyenler vardır.*

Vilfredo Pareto

15. yüzyılda Rönesans ile açılışını yapan Batı medeniyeti, kendi içindeki büyük zihniyet değişimini asıl “Aydınlanma Yüzyılı” olarak ifade edilen 18. yüzyılda yapmıştır. Batı medeniyeti bu değişimi, 18. yüzyılda kendine Batılı olmayanlar karşısında imtiyaz ve itibar kazandıracak bilimsel doktrin ile yapmış ve bu toplumların “din, gelenek, adetler” kılavuzluğundaki kültürel yapısını ağırlıklı eski bakışını “rasyonellik” savıyla yermiştir. Böylece bu toplumların kendilerini eski ya da tarihî kültürel değerlerin spekülâtif yapılarına bırakmalarını, kendilerinin sürükleneceği “geri kalmışlık”, “fakirlik” ve “mutsuzluk” âlemiyle ilişkilendirmiştir. Onların zaten kendi yapılarına “ilim” ve “akıl” dürbünüyle baktıklarında, Batı medeniyeti karşısında dayanamayacak bir pozisyonda oldukları biçimindeki aleyhe çıkışlarıyla oldukça etkili sonuçlar almıştır. Özellikle bu toplumların içerisinde bulunduğu olumsuz durumları iktisat ilminin kuram, kural ve politikalarıyla destekleyerek kapitalist sistemin işleyişini hızlandırmışlardır. Bunların karmasından oluşan “Kapitalist Yeni Lisan” ile

önceki dönemi hedef alarak kendini; iktisadî ve diğer ilmî kuvvetler birliğinde halkların üstünde bir emperyalist bir güç ve egemenliğe dönüştürecektir²⁸.

Kapitalizmin bu çizgiden sonra yayılımı kendisine bilimin rehberlik ettiği “entelektüel bir şahlık dönemi”ne denk düşmektedir. Bu dönem kapitalizmin; sınıf olarak kendisinin yarattığı “burjuva” ile gelenekle olan gerginliği aklı kutsayarak çıkan “entelektüeller”den oluşan meşhur bileşkesi ile dünyanın karşısına o güne değin pek benzeri görülmemiş yeni bir yapılanma ve kurumsallaşmayla tanışmasıdır. Hiçbir toplumsal düzen, bir yenisi için toplumun bünyesinde olgunluğa erişmeden eski düzenin yerini almasını kabul etmez. Ancak “Kapitalist Yeni Akit” ya da “Yeni “Anlaşma” programı, genel olarak içsel dönüşümler sayesinde, ulaşılmaz umulan bir süreci döngünün tarihsel bağlamı olarak sunmak yoluyla (Harvey, 2015: 527-533) kendini meşrulaştırma temelini biçimlendirmiştir. Tarihî süreç içerisinde 15. yüzyılda Rönesans, nasıl “İnsanın ve dünyanın bir keşfi” ise, 18. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Sanayi İnkılâbı da “Para”nın ve “Fayda”nın keşfidir. Kelime anlamı “yeniden doğuş” olan Rönesans bilindiği gibi, bir tür “geçiş dönemi” olarak alınır ve bu dönem, bilginin ve aklın kuşatıcılığının eşliğinde, Tanrı ve gelenek gibi metafizik kabullerden ve otoriteden kendini kurtarmadır. Dolayısıyla Rönesansın gelişimi burjuva sınıfının keşfi, sürece dahil edilmesi ve ulusal devletlerin yaygın hale gelmesiyle sağlanmış, bu gelişme sayesinde ise toplumlar kendini dinden ve mezhep birliğine dayalı aidiyet duygusundan soyutlamayı başarmıştır (Kök, 2019: 221-224). Bu dönem dünyada kapitalizmin radikal Katolik anlayıştan çıkıp kendini piyasalaştırmasına imkân veren Protestan düşünce ile yeniden yükseliş durumuna almasıdır. Protestan anlayışın kapitalizme açtığı kapılar ve sağladığı katkılar, artık paranın ulvî alemin etrafında döngüsel bir aydınlanma ile “müthiş bir temaşa”sıdır. Çünkü bu süreçte değer “öz büyüme süreci ile maddi ifadesi ayrıştırılmaz hale gelir. Marksın Kapital’deki ifadesiyle “Değer...kendi aidiyeti aracılığı ile her zaman oluşturulabileceği, bağımsız bir formu gerektirir. Ve değer bu forma sadece para şeklinde sahip olabilir. Değer, para formunda başlar ve biter ve kendisini oluşturan her kendiliğinden eylemde bir daha başlar...Bu nedenle, değer, süreç içinde değer, süreç içinde para ve bu haliyle, sermaye haline gelir” (Harvey, 2015: 117).

18. yüzyıl sonunda ilân edilen Sanayi İnkılâbı ile tüm toplumların, halkların, kültürlerin tanışması sağlanmakta ve bu alanlar akılcı, modern yenilikçi atılım hareketi ile klasik ekonomi ve tarım toplumu yapısından kaynaklı niteliklerini terk edişe zorlanmaktaydı. Özellikle geri kalmış toplumlara ekonomik gerekçelerini önceler bir konumda olmak üzere; kesintisiz bir büyüme, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir işleyiş ve ondan kaynaklı yararlar çerçevesinde iki asırlık gelişimden daha büyük bir ilerleme ve değişim motivasyonu yoluyla örgütlenmesini her yerde kolaylıkla tesis ediyordu. Kapitalizm kuramsal ve ideolojik hazırlanışını “iktisat” üzerinden yaparak kendini zenginlik ve refah yaşatan bir zihniyet olarak göstermekteydi. Genellikle kökün değişmediği -kapitalizmin daima var olduğu- bilinmekle birlikte eklerle yeni

²⁸ Dil kapitalist sistemin en büyük dayanağı olmuştur. Hâkim düşünce ne kadar kuvvetliyse insanların zan’ları da o kadar kuvvetlidir. İlim ve icatlar zihinleri yanılmıştır. Ama bu bir dönem Ahmet Mithat Efendi’nin “Bu durum niyetleri yanılma değil, irşattır” (Bıçak, 2010:301) sözüne karşılık gelecek bir marifet ile kullanılmaktadır. Örneğin Benedetto Croce, 1913’te yayınladığı “Pratik Felsefesi” adlı yapıtında bu marifet açıkça görülebilir. Croce Makyavelci bir kuvvet kuramını benimsediğini ve kuvvetin politika alanında yasal bir araç gibi kullanılması düşüncesini onayladığını, “hakki kuvvetle” özdeşleştirdiğini, “adaleti başarıyla” bir tutuşunu belirtmiştir (Yeniçeri, 2003: 42).

olgular ve kavramlar yönüyle mevcut kapitalizm, 20. yüzyıla öncesinden çok daha güçlü bir biçimde bir giriş yapacaktı.

Özellikle 19. yüzyıl kalemleri olarak iktisat bilim çevreleri, kapitalizmi, “Yeni Düzen”, “Yeni Uygarlık”, “Yeni Devlet Modeli”, “Yeni Örgütsel Yapılanma”, “Yeni Toplum” ve “Yeni İnsan” tanımlarla ön saflara çekerken, ekonomi dışı alanlarda ise ekseriyetle “medeniyet” tanımı üzerinden “ayrıştırıcı” işleviyle ona bir mensubiyet kazandırmayı hedeflemektedirler. Bu biçimiyle modern kapitalizm felsefesi, toplumları, sosyal ve etnolojik ayrımlarını terk ederek kendinde birleştirebileceği bir çekim alanı olarak görmüştür. 20. yüzyılda toplumlar kendilerinin ekonomik gelişmelerini sağlamak için tarih ve kültür belleğini silip “mono-kültür” tanımlamasıyla evrensel bir uygarlık oluşturma etkinliğine katılmak için sağlam bir bilim desteği görüyordu: Aksi durumda zaten yaşadığı dönemin ekonomik, toplumsal ve politik yapı dönüşümünü sağlayamadığı için her türlü belayla boğuşacağına inandırılarak; -böyle hareket edenlerin yaşadığı iç ve dış her türlü sorunlar, darbeler ve krizler gibi- tarihin önemli bir parçasını oluşturan bu dönemin büyüyen popülasyonu içerisinde olmaları gerektiğine ve bu mütevazî değişim ve gelişim koridorunu reddetmemeleri gereğine inanan matematik ve istatistiğin yüce diline güçlü hisler ve hassasiyetler kazandırılarak ikna ediliyorlardı: Örneğin, “ulusal kalkınma ve gelişim” için fedakârlık gibi...

Bu aşamadan sonra ulusları yönetenleri bir “yükümlülük duygusu” içinde yakalayarak onları ulusların kaderini değiştiren büyük liderler tanımlamasıyla yanına almıştır. Bu liderlerin varlığıyla birlikte kapitalizm, kendisini “canlanma” ve “büyüme” safhalarıyla birleştirerek, geri kalmış toplumlara üretmenin, gelişmenin, zenginleşmenin yaşama taşıyıcısı olarak algılamalarını sağlayacak bir anlayış ile eleştiri ve keskin karşıtlıkların önüne geçmiştir. Kapitalizm, bu liderler nezdinde, uluslarını “modern” ya da “en iyiyi isteme” şeklinde bir yaşam biçimiyle teknik ve kültürel bağlamda güçlü bir oluşuma taşımak demektir. Verimli ekonomik yaklaşım, akılcı ve bireyci anlayışıyla kapitalizm, saldırgan olmayan bir tutumla bu ulusların içlerine sinmiş ve bu uluslara yoksulluktan, geri kalmışlıktan, eski ve miadını doldurmuş olan bilgiden bir kaçış imkânı ve ilerlemeye bir geçiş köprüsü umudu aşmıştır. Onlar için kapitalizm artık bir nevî “Tarihi Şafak”tır.

Başlangıç itibarıyla bu muhteşem terkipler ve tahlille kucak açılan kapitalizm, gelişmeyi umut etmiş toplumların bu umudunu hiç gerçekleştirilmeyeceği bir toplum mühendisliği projesi olmuştur. Çünkü kapitalist paradigmanın değişim ve dönüşüm rüzgârlarına kapılan topluluklar, hayatını riske atan bir kader ile karşı karşıya kalmıştır. Zira öncesinin zihniyetini aksettiren düzenleme, yapı, norm ve işleyişlerini; “rehavet”, “atalet” ve “irrasyonellik” kavramlarıyla özdeşleştiren kapitalist ideolojinin vardığı nokta, onların bir zamanlar tüm dünyayı harekete geçiren hatta koca dağlar yıktırıp, köprüler kuran güçlü özyüklerini, düşünme ve eyleme biçimlerinin projelendirilen aydın profilli, entelektüel görünümlü dil ve yazım marifetiyle, ciddi bir biçimde zarar görmüştür. Kapitalizm iktisatçıları eliyle bütün iyi gelişmeleri ve kazanımları kendi tarafına alırken, acı yaşatan yenilgi ve ezilmişlik duygularını da strateji masalarındaki büyük aktörleri yoluyla karşı uluslara ve halklara bırakacaktır:

“Yoksulluğun ve ezikliğin sorumlusu biz değiliz, onlardır”, dedirtecekleri sözde entelektüel katkıya dayalı “doğruluk” ve “etkili” sunumlar²⁹ aracılığıyla...

Kapitalizmin geri kalmış ülkelerin her birinden faydalanma ve onlar üzerinden kazanma odaklı yaklaşımına iktisatçılardan aldığı destekle birlikte onlara verdiği zararı ispatlamamız yüzyıllar sürer. Ancak çok iyi bilinmektedir ki hem uzak hem de yakın geçmişiyse kapitalist paradigma, bu toplumların üzerinde bir “*korku kültürü*” yoluyla onlarla fiziken savaşmadan “*Savaş Endüstrisi*” gibi çalışmış ve bu gayretiyle esip güreleme yoluyla halkları ürkütüp korkutmuştur. Tarihsel düşünce yetisinden yoksun bırakılmış ve politik sağduyu ile hareket etme özelliğini kaybetmiş bu toplumlar üzerine salınan ‘*sistemik korku kültürü*’ savaşma sorumluluğunu yüklenerek mücadele kültürü olan bu toplumlara kurgulu algı yaklaşımlarıyla kaderin “*karactersiz bir kayıp değil, karakterli bir birliktelik*” olarak algılanması için var gücünü seferber etmiştir. Bir seferberlik durumunda sorumluluğu yüklenerek birileri daima bulunur, burada da kapitalizm alternatifi olmayan etkili bir çözüm üretmiştir. Varoluş mücadelesinde zafere giden bütün yollara kendini açık hale getiren toplumlar, kapitalist ideoloji öngörüsüyle arkadan gelecek bir rüzgârın etkisine kapılmayacak şekilde bir mühimmatla desteklenmiştir: Konumlarına bakılmaksızın bütün toplumların “*Ben de isterim!*” diye karşılık vereceği bu incelikli ideolojiye, büyük mücadeleler ya da büyük zaferler kazandıracak bir “*Çürük Entelektüelizm*” desteği için çok söz söylenebilir. En azından bu süreçte ulusal sınırlar geçilerek haritalar birleştirilmiş ise bu bir güç ya da sihir değil, karşı tarafa rekabet avantajı sağlayacak derecede kendini onunla bütünleştiren sözde entelektüel deformasyondandır. Bu bir iş değil, ticarettir. Stevenson ticareti şöyle tanımlamaktadır: İçinizde ticaretin ne olduğu konusunda fikri olmayanlar tek kişilik bir futbol takımı ya da orkestra düşünsün. Mümkün olamaz. Temel faaliyetler- hücum ve savunma, senfoni ve opera- çok sayıda uzmanın katkısı ve eşgüdümlü eylemi olmadan gerçekleştirilemez (Stevenson, 1998: 85). Kapitalizmin ideoloji olarak büyüklüğü bu örgütlenme ve işleyişleri yatay ve dikey yönde kaba masallar sistemiyle değil, uzman öğretilerle kusursuzca kullanarak işlemesidir. Aslında bu tam olarak “*Gayrinizamî Bir Savaş*” tır (Irregular Warfare)³⁰.

Kapitalizm bu evrede toplumların varlığının devamı ya da yok oluşunun söz konusu olabileceği tarihi bir sahne ile yerini aldı. “*Tarihî hataların, tarihî felaketselere sebep olabileceğini biliyoruz*” izlenimi ile dile getirilen bu sağlam mantık ile kapitalizm vadettiği zaferler için ufak bir ihmalin bile kriz yaratma potansiyeli taşıdığına bu toplumları ve liderlerini inandırarak herhangi bir durumda yenilgi riskini kabul etmelerini de istemiştir. Böylece bütün toplumlar büyük bir oyun düzeneği içinde kalmış ve ikna edildikleri gelişmişlik mücadelesinde yaşayabilecekleri kayıpların oranını düşük tutmak için her seferinde daha fazla fedakârlığa rıza gösterir hale gelmişlerdir. Gerçekte kendilerinin bildiklerinden daha zengin olduğunu düşündüklerinden daha güçlü olan bu halkları bilimsel terminolojiyle yani

²⁹ İktisadın kendisine sunduğu modern teknik araç ve gereçlerin diliyle “ortak kullanım yönergeleri”, “ortak işletim sistemleri”, “yasa ve yönetmelikler” uzmanlık dili ve kalem ehliyle eş biçimlilik ve tekleştirme yakalanacak şekilde yönlendirici eksenler üzerinden kongre, konferans, kitap, dergi, söyleşi vb. taşınacaktı.

³⁰ Bu kavram Amerikan askerî doktrininde geçen bir kavramdır. ABD yayınlarında gayrinizamî savaş şöyle tanımlanmaktadır: Devlet ya da devlet dışı aktörler arasında, söz konusu halklar üzerinde nüfuz sahibi olmak ve meşruiyet kazanmak için yapılan şiddetli mücadeledir. Gayrinizamî savaş, çok çeşitli askeri ve diğer imkân ve kabiliyetleri kullanabilirse de rakibin gücünü, nüfuzunu ve iradesini kırmak için dolaylı ve asimetrik yaklaşımlara müsaittir. Gayrinizamî savaş; açık, net, kısa ve kesin bir tanımı olmayan karmaşık, “kirli” ve belirsiz bir sosyal olgudur (Gürsakal ve Özdal, 2011: 116).

bilimsel bir dil manevrasıyla devri dışı bırakmak, gerçekte yüzyılın en büyük sömürgeleştirme saldırısıydı. Katlanılan bunca fedakârlığın -yaşanılan yoksulluk, işsizlik, ezilmişlik vb. gibi- bir gün gelecek karşılığını alacaklarına inanmış toplumların iktisadi paketlerle tek tek düşürülmesi demek, bu toplumların dayanıklılığının, mücadele ruhunun ve geleceğe yönelik umutlarının tamamen yok olup gitmesiydi. Britanya İmparatorluğu'nun yüreklendirdiği sömürü zaferleri gibi...Kapitalist sistem, bu ulusların eskiyen köklerinden ve beşiğinden kurtulmasını sağlayıcı çözümler kadar eski kuram, kural ve kurumlarından da kurtuluşu için bilimden ve bilim insanından tam destek almıştı. Kâğıt ve kalem zafer kazanmak için her zaman en iyi yoldur. Bu girişimlerinde kâğıt ve kalem ordusuyla karşı cepheye saldıran kapitalizm onları uykuda yakalamıştır. Hazırlıksız olan uluslar, gafil avlanmışlardır. Zafere katkısı olmayan ne varsa onu gereksiz ve değersiz gören bir kapitalist saldırı karşısında, pek de kurtarmak zorunda olmadığını düşündüğü bir yükü -verimsiz kurumlar, kâr sağlamayan klasik ekoller, kamu yararı inancı vb. gibi- güya daha iyi günler adına geride bırakılmıştır. Bunlar kapitalist kervanın sunduğu iktisadî zaferler serisinde yerini almak adına kendi namına gerçek anlamda ihtiyaç duymadığı her eskiyi, hedefine sağlam ulaşmak için kafa yormadan atan paraşütçüler gibidirler: Vazgeçtiği şeyler de esasen paha biçilmez değerdedir. Nihayetinde onlar için ne inci ne de mercandır...

Kırıntı halinde nimetler, şişirilmiş ithalat ve semeresini toplayamadığı ihracat rakamlarıyla, temel ilkelerini çift taraflı artış üzerine koymakla birlikte pratiğini tek taraflı üstünlükle pay eden uluslararası paylaşım anlaşmalarıyla bu toplumlar "gereğini yapmadığı" ortak politikaların sonucunda yalnızca orada burada ya da arada sırada değil, her zaman ve her yerde bir "aciziyet" yaşadı. Bu toplumlar "beceriksizlik", "güçsüzlük", "kabiliyetsizlik" ve "yapamama" hâliyle ifade bulan aciziyetleriyle sadece maksut şehirlerini bir harabeye çevirmediler, aynı zamanda genç dimağ ve gönüllerini de yorucu bir yolculukla yıpratarak atlatılamayan durgunluklar içerisinde "tükettiler"ler... "Aciziyet" girdabında kalan bu toplumlar sonu gelmez bir verimsizlik ve hüsrana mahkûm edilerek bilen ama eyleme geçemeyen "hârîka çocukların ülkesi" olarak tarihte yer edindiler. Bu aşamada en süper kazanım yetişmiş insan gücü sahiplenmesiydi. Sermaye bulamayan, emeğini harekete geçirip verimini artıramayan bu ülkelerin hârîka çocukları, sermaye birikimini yapmış, emek verimini yükseltmiş, sadece ekonomik gelişmesini değil, sosyal kalkınmasını da başarmış bu ülkelere yerleştirme gereğiyle transfer etmek dahice bir üstlenme olacaktır: Bu ussal yönlendirme kapitalizmin sıfır maliyet ve maksimum kâr anlayışının entelektüel haklar üzerinden yeniden tek'el konumuna ulaşması ve tarihî zirveleri garantileyecek bir yapıyı oluşturmasıydı. Çünkü bu durum zenginleşmenin ve zenginliğin "büyük akılların hakkı" olarak değerlendirilecek bir egemenlik alanı içinde tutulacak bir fikir yapısını geliştirdi: "İktisadî Başarı" ve "İlmî İnkılâp" terkipleriyle etiketlediği bu yönelimde bu ülkelerin hârîka çocukları da "Uygar/Medenî Toplumlar" içerisinde yaşamayı ve "Medenî" olmayı doğal olarak gelişmiş ülke halkları kadar hak etmekteydi.

Batı düşüncesi ve bilim anlayışı ülkeler arasında gelişmeden kaynaklı farkın, kültürler arasında bir hiyerarşi oluşturduğu anlayışıyla piramidin tepesine kendini yani "kapitalist kültürü" koymuştur. Hâlbuki kültürler değerlendirilirken "daha iyi", "daha kötü" ve "daha ileri", "daha geri" vb. ayırım ve sınıflandırmalar yapmak bilimsel kriterlere uygun değildir. Çünkü bilimsel faaliyetler sonucunda ortaya çıkan bulguları bu şekilde değerlendirebilecek objektif herhangi bir ölçüt yoktur. Kapitalist kültür çevresi bu şekilde tanımlamalarla bilimsel faaliyetleri, bir tür ideolojik ve psikolojik bir savaş aygıtı gibi kullanmaktadır. Küresel dünya

düzeni ile sisteme hâkim olan kapitalist güç merkezleri daha ziyade sosyal bilimlerde olmak üzere kendi gerçeklerini benimseyenleri genelleştirip evrensel insan gerçekleri olarak dünyaya servis etmektedir. Öyle ki kendi gerçekleriyle uyuşmayan bilgileri ise bilimsel bilgi değerinde görmeyecek kadar aşırılığa da gidebilmektedir. A. Freeman ile gerçekleştirilen bir röportajda yer verilen şu ifadeler ilgili durumu açıkça ortaya koymaktadır. Feeman'a göre IMF kendi görüşlerini başka bir alternatif yok gibi sunmakta, mutlaka bunun bir bilimsel görüş olduğunu iddia etmekte ve "iktisat biliminin tek görüşü" olarak öne sürmektedir. Küresel kapitalist süreç içerisinde pek çok ülke bu politik seçimi bilimsel bir görüş gibi kabule zorlanmaktadır (İrmiş ve Emsen, 2018: 244)³¹.

Kapitalist kalem ehline, bu noktada; "Ufak meseleler bazen tarihte ölümcül noktalar olur!" demek gerekir. Çünkü tavır ve davranışlarında rasyonellikten ziyade duygusallık sergileyen realist yaklaşım yerine sezgi gücünü önceleyen bu halkların kapitalist manevra karşısında geri çekilmeleri, yalnızca bugün için değil yarınlar içinde ciddi bir tehlike ve tehdit alanıdır. Kapitalizm az gelişmiş/geri kalmış toplumları arâf'ta yakalamıştır. Kapitalizm bir hareketle, onları üstlerindeki olumsuz tarihî kurum, kuraldan ya da geçmişe dayalı mirastan kurtuluşa erdirecek sağlam bir destek olarak görülmüştür. Ancak eski ile yeni arasındaki aralık güvenli olmayan, eskisini mumla aratan ucube yapılanmalarla onları karşı karşıya bırakmıştır. Zihniyet araştırmalarına bakıldığında kapitalizme geçişle birlikte sağlanacak rasyonel işleyen bir ekonomi umudu, 'mafya' tipolojisini anımsatacak bir rant ekonomisine, aydınlanmacı fikir ve yenilik esaslı bilimsel gelişme beklentisi, özgün düşünce üretmek yerine bir 'fikir acentalığı'na dönüşerek dünden beslenen ancak geleceği öngören bir entelektüel birikim heyecanının 'taklit' ve 'tercüme' şeklindeki bir kolaycılığa evrilmesine karşı koyamamıştır. Nihayetinde ise, salt ekonomik değil siyasi bağımsızlık ve özgürlüğü tehlikeye atan sonuçlarıyla kapitalizm rüyaya yatan toplumların, kâbusu olmuştur.

6. SONUÇ

Hiçbir çağ, tek ve homojen bir dünya görüşü ile temsil edilmese de bu çağın geniş ve yaygın bir çevreyi muhatap alan değer ölçülerinin ağırlıkla *kapitalist kültür/zihniyet* çizgisini taşıdığı söylenebilir. Kapitalist kültür ilk adım olarak ekonomik bakışta rasyonalizmi merkeze almış ve böylece her şeyi aklın denetimine, hesapçı mantığına ve başkalarını dışlayan bir bireyselliğe uydurarak kendini az gelişmiş/geri kalmış toplumlar için daha kolay kabul edilir bir çerçeveye taşıyarak onların geleneksel olan bütün unsurlarla bağlarını koparmıştır. Dayandığı rasyonalizm ilkesinin genelliği içinde, kapitalist anlayış toplumların ve bireylerin gelenek ve alışkanlık bağlarının üstünde akıl, hesap ve çıkar yoluyla yapılan değerlendirmeler neticesinde tarihsel süreç içerisinde ilerleyişini hızlandırmıştır. Özellikle *Ulusların Zenginliği* kitabıyla Adam Smith ve *Kapitalizmin Ruhunu ve Protestan Ahlâkı* kitabının yazarı Weber başta olmak üzere çoğu yazar, kapitalist kültürün yaşama ve kazanma tutkusunun toplumsal işleyişte yerini almasına ve ideolojik anlamda yoğunluk kazanmasına eşlik etmişlerdir.

³¹ Freeman bu görüşlerini üç yıl önce söylemesine rağmen hiçbir dergide yer almadığından söz etmiş neden yer verilmediğini ise şöyle ifade etmiştir. "Çünkü sevgili meslektaşlarım bunun saçma bir yaklaşım olduğunu düşünürlerdi. Küreselleşmeyi WTO'nun hukuksal olarak dayattığı temel direkler aracılığıyla tanımladığımız taktirde, gerçek şudur ki; küreselleşmeye bir alternatif mevcuttur" (İrmiş ve Emsen, 2018: 244).

Geçen üç yüz yıllık dönem itibariyle ekonomik ve siyasî ideoloji olarak insanlığı zehir saçan stratejilerle yorgun bırakan kapitalizmin, toplumlar için nasıl bir tehlike arz ettiğini, yazgılarına nasıl bir etkide bulunduğunu özellikle geri kalmış toplumların ekonomik yapılanmalarına, kültürüne ve varlığına nasıl bir saldırı olduğunu ve onların yaşam enerjilerinden ne kadar fazla çalıp ve özgürlüklerinden ne denli büyük bedeller ödettiği bu çalışmada eleştirel bir bakışla değerlendirilmiştir. Bu çerçevede kapitalist ilerlemenin tanksız, topsuz, tüfeksiz ancak daha naif bir güç olan kalem ve kağıtla rengini gizlediği bir “kara propaganda” ile belki mertçe bir savaşa ölümü göze alabilecek uluslara bile girdiği “kapitalist-bilim ittifakı” özelinde dünyada hâkimiyet sağlamıştır. Bu toplumlar, bu ittifakın tam olarak neyi amaçladığını bilmediği ve iyi niyetli olup olmadığını tam olarak çözemediği manipülatif yapısından dolayı onlara karşı ülkesini nasıl savunacağını da bilememiştir. Ortada bir savaş olsa, düşmanın karşısına cesaretle çıkabilecek yapıdaki bu halklar, emelini örtük ve sofistike biçimde ortaya koyan bu çıkar hesaplı durum için: “Burası benim ülkem! Burada yüzlerce yıllık tarih ve geleneğin şekillendirdiği ulusal değerlerimiz var! Bunlar atılamaz, ancak nesiller boyu verilen emekle ortaya konulabilir!” ifadesi gibi şuurlu bir karşılık da verememiş ya da Nurettin Topçu terminolojisiyle “İsyan Ahlâkı/Direnme Ahlâkı” örneği de gösterememiştir.

Bu çerçevede uzun seneler sonra insanlık adına atılması gereken ilk adım bu şuurlu kavrayışla kapitalizmin alternatifsiz bir system olmadığı gerçeğini bütünüyle hatırlamak ve hatırlatmak amaçlı bir felsefik temeli yapılandırmaktır. Gerçekte yeryüzünde kapitalizmin ilerlemesi, bu kötümser bakış kaynaklı, hiçbir alternatif sunulmamasıyla yakından ilişkilidir. Bu konuya gösterilen ilgisizlik çift taraflı bir negatif etki yaratarak hem onların varlığı üzerinde yükselen bir yaklaşım ile hem de kendi gerçekliğini de yok sayan toplumsal yapılar ve bireysel işleyişlerle karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Toplumsal ve bireysel gerçekliğin bu kadar dirençsiz olması, kendi dışındaki olay ve olguları var olandan daha güçlü hale getirmektedir. Bu anlamda bizler insan icadı hiçbir şeyin “alternatifsiz”, “dokunulmaz” ve “kutsal olmadığını” hatırlamalı ve bir kez daha şu alıntıyla:

“Kapitalizmin galip geldiğini iddia eden ‘Tarihin Sonu’ nun geldiğini söyleyen, kapitalizm karşısında ‘Başka Alternatif Yok’ diyen siyasetçiler, bilirkişiler ve akademisyenler oldukça, kapitalizmin vadesinin dolabileceğini pek çok insanın düşünmemesi insana şaşkıncı gelmemektedir. Çağımızda düşünce özgürlüğünü korumaya kendini adanmış beklenen üniversitelerde kapitalizmi eleştirenlerin sıkı sıkı susturulmasıyla hatırlamayı değil, unutmayı öğreniyoruz: Kapitalizmin tarihteki tek örgütlenme biçimi olmadığını unutmayı”.

Bu konuyla ilgili atılabilecek ikinci adım, bilimsellik açılımını ‘gerçeklik’ ve etik ‘değerler’ üzerinden yeniden yapılandırmanın gerekliliğidir. Çünkü kapitalizm-bilim ittifakının aldığı yol, karşımıza çıkan çok yönlü sonuçlarıyla başarısızlığını netleştirmiştir. Şeytanî emelleriyle ulusların köklerini kurutacak kadar ileri giden kapitalist zihniyet güç ve itibar kazanma serüvenini dünyanın akılcı hale getirilmesi, akılcı değer taşıyan güdülere yönelmesi ile başarmıştır. Bu başarı, kendini bilim-ticaret ittifakıyla tüm dünyada genişleterek haritalandırmıştır. O zaman etik değerlerin ötelenmesi suretiyle şekillendirilen bu ittifakın

kapitalizme hizmet eden, kapitalist güçlerin yararlandığı bir araç haline getirildiğini bitmez tükenmez bir çabayla yeniden hikâye etmek gerekmektedir.

Bilim ve bilim insanında ahlâki yönün hatalar, yanlışlar ve çirkinliklerden kaçınmak için istisnâ bir durum olarak görülmemesi önemlidir. Bu amacımız değil ise o zaman gerçekten ölümüne bir düşmanla uğraşiyor olacağız. İnsanların hayat alanlarını daraltan, yaşam hakları konusunda tehditler üreten kapitalizm, “mevcut şekliyle kabul edilemez” iddiasıyla ulusal ve uluslararası bütün platformlarda yüksek bir ilgiyle kredilendirilmelidir. Aksi taktirde bilimsel faaliyetin ana birimi ve temel araştırma öznesi olarak bilim insanının ve nesnesi olarak kitap ve makalelerin hiçbir değeri kalmayacaktır. Aynı fikir ve verilerin ulusal ve uluslararası platformlarda sürekli tekrar edilmesi, yasal görülebilse de bilim ahlâkı açısından özgünlüğün ve özgürlüğün kaybolmasına sebebiyle yeryüzünün en büyük sömürsü ve en büyük günahı olarak kabul edilebilir. “Dünyayı bütünüyle değiştirmek imkânsız diyorsak hiç olmazsa kendimizi kurtaralım diyerek ‘ruhsal bir devrim’ yapalım”, diyen fikrî cephede yerimi alıyorum.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2020). Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği, 19. Baskı, Çev. Yüksel Taşkın, İstanbul: Doğan Kitap.
- Akman, V. (1999). Gelecek Yüzyılın Gündemi: Yeni Oyunun Yeni Kuralları Globalleşen Sermayenin 21. Yüzyıl Planı, İstanbul: Rota Yayınları.
- Alptekin, M. Y. (2015). Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 231-241.
- Arrighi, G. (1999). Global Market, Journal of World-Systems Research, 5 (2), 217-251.
- Assmann, J. (1997). Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, Çev. A. Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barkçin, S. Ş. (2020). Kalbin Akli, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Benjamin, W. (2001). Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretildiği Çağda Sanat Yapıtı, Çev. A. Cemal, Pasajlar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bıçak, A. (2010). Türk Düşüncesi II: Kaygılar, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bolay, S. H. (2002). Küreselleşme ve Milli Kültürler, Küreselleşme, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Cowling, K. (2008). Prosperity, Depression and Modern Capitalism, KYKLOS, 59 (3), 369-381, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-6435.2006.00337.x> 07.04.2023
- Chen, J. & Kelly, R. (2023). Veblen Good: Definition, Examples, Difference from Giffen Good, January, 18. <https://www.investopedia.com/terms/v/veblen-good.asp>, 11.04.2023.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1993). Kapitalizm ve Şizofreni 2, Çev. A. Akay, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Dikkaya, F. (2018). Arkeoloji Toprağın Altındaki İktidarı Bulmak, Bilim ve İktidar, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Dikmen, A. A. (2017). Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan, İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Elliot, J. E. (2000). Adam Smith's Conceptualization of Power, Markets, and Politics, Review of Social Economy, LIII, 4, 429-454.
- Ercan, F. (2003). Sınıftan Kaçış: Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine, Korkut Boratav'a Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğlu, F. (2015). Davranış Bilimleri, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Eroğlu, F. (2020). Entelektüel Tavır ve Yönetim İlişkileri, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/4915-entelektuel-tavir-ve-yonetim-i-liskileri>, 19.05.2023
- Eroğlu, F. ve İrmış, A. (2006). Küreselleşmenin Yol Haritası, Küreselleşen Kültürsen Küreselleşen Pazara, Türk Yurdu, 26 (222), 59-64.
- Fromm, E. (2016). Özgürlükten Kaçış, Çev. Ş. Yeğin, İstanbul: Say Yayınları
- Harvey, D. (2015). Sermayenin Sınırları, Çev. U. Balaban, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Hirschman, A. O. (1982). Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive or Feeble? Journal of Economic Literature, 20(4), 1463-1484.
https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4410644/mod_resource/content/0/Hirschman1982.
- İnce, H. O. (2006). Batılı Muhafazakâr Düşünce Entelektüellerin Yeri ve İşlevleri, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 9 (35).
- İrmış, A. ve Emsen, Ö. S. (2018). Kapitalizmin Küresel Ağı: Düğümler ve İlmekler, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Göksu, O. (2021). Algı Yönetimi: Siyasal ve Dijital İletişim, Sosyal Medya ve Kitle İletişimi, Konya: LiteraTürk Yayınları.
- Guillemain, J. (2006). Scientists and The History of Biological Weapons: A Brief Historical Overview of The Development of Biological Weapons in the Twentieth Century, EMBO Reports, Jul, 45-49.
- Gürel, B. ve Yörük, E. (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. Mülkiye Dergisi, 42 (2), 209-237.
- Gürsakal, G. ve Özdal, B. (2011). Küreselleşen Dünyada Değişen Savaş Algısı, Küreselleşen Dünyada Değişimin Farklı Yüzleri, Edit. N. Sam ve R. Sam, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Jaeggi, R. (2016). What (If Anything) Is Wrong with Capitalism? Three Ways to Critique Capitalism, Southern Journal, of Philosophy, September, 54, 1-183.
- Jürgen, K. (2018). Capitalism and Its Critics: A Long-Term View, In U. Bosma, & K. Hofmeester (Eds.), The Lifework of a Labor Historian: Essays in Honor of Marcel van

- https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/66472/ssoar-2018,1-89.Capitalism_and_Its_Critics_A.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 07.04.2023.
- Kar, B. B. (2020). Thorstein Veblen Düřüncesinde Kapitalizmin Ahlk Sorunları, İř Ahlk Dergisi, 13(1), 101-134.
- Kaymak, M. (2020). Adam Smith'i Anlamak, zgrlk Dünyası Dergisi, <https://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/32-sayi-212/251-adam-smithi-anlamak-25.11.2020>
- Kesici, H. (2010). Adam Smith ve Ahlk Teorisi, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 58, 89-97.
- Korkut, C. (2018). İslm Ekonomisinde Sermaye Oluřumu, Birikimi ve Yapısı: Fon Biriktirmede Türkiye İçin Model ve Politika nerileri, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Kök, R. ve etin, M. (2019). İktisat Metodolojisi ve Bölüşüm Ahlk-İktisadın Tarihi ve Felsefi Temelleri, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Levent, A. (2020). Ana Akım İktisat ve Kapitalizm İlişkisi: Eleştirel Bir Giriş, Anemon Muř Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2), 483-492.
- Küçükkalay, M. ve Yılmaz, R. (2020). Avrupa'nın Doğu Tasavvuru ve Avrupa MerkeziliĐin Marksist Doğrulamasında Doğu'nun ötekileştirilmesi zerine, Türkiye GünlüĐü, 141, 51-76.
- Meriç, C. (2003). MaĐaradakiler, İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Mohan Bursalı, Y., Kızıloğlu, M. ve Bayrak Kök, S. (2018). Örgütsel Yaşamda G ve Politika, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Nalbantoğlu, H. . (2008). Dimon'suz Bilim, Bilim ve İktidar, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Okumuş, E. (2016). Fârâbî'nin Medeniyet Sosyolojisine Katkıları, Diyanet İlmi Dergisi, 52(3), 11-30.
- Okumuş, E. (2019). Fârâbî Felsefesinde Toplum Teması, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(35), 49-74.
- Öksüz, İ. (2013). Niçin? Tarih –Devlet – Ekonomi – Yönetim, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özel, M. (2018). Roman Diliyle İktisat, İstanbul: Küre Yayınları.
- Öztürk, A. (2020). Liyakat Ahlk Bilim ve Kapitalizm, https://www.researchgate.net/publication/338596919_LIYAKAT_AHLAKI_BILIM_E_KAPITALIZM, 12.04.2023.
- Piketty, T. (2014). Yirmi Yüzyılda Kapital, ev. H. Koçak, Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları.
- Pinker, S. (2016). Zihin Nasıl alışır? Zihnin Evrimsel ve Nörobilimsel İncelemesi, ev. S. Gürses, İstanbul: Alfa Yayınları.

- Prychitko, D. I. (2004). The Nature and Significance of Marx's: Capital: A Critique of Political Economy, <https://www.econlib.org/library/Columns/y2004/PrychitkoMarx.html>, 08.05.2023
- Raphael, D. D. (2014). Adam Smith,  ev. E. Erdem ve A.  elenk, Ankara: Liberte Yayınları.
- Rodney, W. (2013). Avrupa Afrika'yı Nasıl Geride Bıraktı,  ev. H. OsmanaĐaoĐlu, İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Streeck, W. (2012). How to Study Contemporary Capitalism? European Journal of Sociology, 53 (1), 1-28.
- Stevenson, H. H. (1998). Ye Ya da Yem Ol,  ev. M. T zel, İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
- Tella, R. D. & Macculloch, R. (2009). Why Doesn't Capitalism Flow to Poor Countries, Brookings Papers on Economic Activity, 285-321. <https://www.jstor.org/stable/25652721>, 07.04.2023
- Thurow, L. (1994). Kıran Kırana,  ev. A. Karasu, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tüysüz, D. (2021). Richard Sennett'in Karakter Aşınması Kavramı Bağlamında Amerikan Sapığı Filminin İncelemesi, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 6(11), 47-64.
- Weber, M. (2011). Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu,  ev. M. Köktürk, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Lindsey, B. (2003). Kapitalizm ve Küresel Refah, Edit. I. Vasquez, Kapitalizm ve Küresel Refah,  ev. M. Toprak vd., Ankara: Liberte Yayınları.
- Yeniçeri,  . (2003). AB-ABD- US Kıskaçında Türkiye, Ankara: Tutibay Yayınları. <https://www.core-econ.org/the-economy-south-asia/book/text/01.html>, 08.04.2023.